

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». – Київ: 2019.

Методичний посібник «Попередження насильства у закладах освіти» адресовано адміністрації, вчителям, психологам, соціальним педагогам закладів загальної середньої освіти, студентам педагогічних спеціальностей. У посібнику представлено міжнародно визнані підходи до попередження насильства та цькування у закладах освіти, рекомендації щодо управлінських та просвітницьких заходів для створення безпечного і вільного від насильства освітнього простору. За допомогою представлених рекомендацій заклади освіти зможуть розробляти власну стратегію попередження та протидії насильству, реагувати на випадки насильства та надавати допомогу тим, хто зазнав, вчинив або став свідком насильства.

Упорядники: **Ірина Скорбун, Тетяна Слободян**

Дизайн і верстка: **Катерина Кириченко**

Рецензенти: **Галина Дмитрів**, методист лабораторії управління та організації освіти Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Ірина Козак, методист відділу природничо-математичних дисциплін та технологій Полтавського інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського

Посібник підготовано Благодійним фондом «Здоров'я жінки і планування сім'ї» на замовлення програми «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті з питань здоров'я» Інституту ЮНЕСКО з інформаційних технологій в освіті. Основу посібника складають матеріали, надані ІІТО ЮНЕСКО для адаптації до контексту системи освіти України.

Назви, використані у цій публікації, й представлені в ній матеріали, не висловлюють думку ЮНЕСКО про правовий статус якоїсь країни, території, міста чи району або їхніх відповідних органів управління, так само, як і ліній розмежування чи кордонів. Відомості й думки, які містяться у публікації, є авторськими і не обов'язково відображають точку зору ЮНЕСКО. Посібник розроблено й видано за підтримки ІІТО ЮНЕСКО.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ
НАСИЛЬСТВА
В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ

ЗМІСТ

Перелік скорочень	6
Подяка.....	7
Вступ	9
1. Явище насильства в закладі освіти	
1.1 Насильство в закладі освіти – відповідь на проблему в Україні	12
1.2 Види й форми насильства в закладі освіти.....	16
1.3 Чинники насильства	23
1.4 Учасники насильства	27
1.5 Насильство внаслідок дискримінації за станом здоров'я: учні та працівники закладу освіти, які живуть з ВІЛ	30
1.6 Вікові відмінності	32
1.7 Реагування на випадки насильства і його наслідки.....	32
1.8 Наслідки для постраждалих, свідків та кривдників.....	33
1.9 Наслідки для закладу освіти	35
2. Загальношкільний підхід до попередження та протидії насильству	
2.1 Модель здорової школи.....	38
2.2 Управлінські та просвітницькі рішення для профілактики насильства та булінгу....	40
2.3 Політика закладу освіти щодо попередження і протидії насильству	41
2.4 Статут закладу освіти.....	43
2.5 Правила поведінки у закладі освіти	43
2.6 План заходів щодо попередження насильства	44
2.7 Взаємодія закладу освіти з іншими організаціями	44
2.8 Навчання керівників закладів освіти та вчителів	45
2.9 Інформування батьків	48
2.10 Навчання учнів	49
2.11 Відповідальність і дії працівників закладу освіти.....	50

3. Реалізація заходів щодо запобігання, виявлення і реагування на випадки насильства, надання допомоги учасникам конфліктної ситуації

3.1	Заходи безпеки на території закладу освіти	56
3.2	Підтримка позитивного клімату в класі	57
3.3	Реагування на випадки насильства	59
3.4	Дії учасників освітнього процесу відповідно до схеми реагування на випадки насильства	60
3.5	Залучення учнів до попередження та вирішення конфліктів.....	65
3.6	Залучення батьків до попередження і вирішення конфліктів.....	66

4. Додатки

4.1	Рекомендації з вивчення соціально-психологічного клімату у закладі освіти з метою протидії насильству та булінгу	68
4.2	Практичні рекомендації для керівників та працівників закладів освіти з попередження дискримінації учнів та працівників закладу освіти, які живуть з ВІЛ.....	73
4.3	Зразок структури документу «Політика закладу освіти щодо попередження і протидії насильству»	78
4.4	Зразок плану заходів щодо запобігання насильства та булінгу в закладі освіти	79
4.5	Зразок програми навчальних семінарів для керівників, педагогів та співробітників закладу освіти	84
4.6	Орієнтовна тематика питань для обговорення на батьківських зборах.....	88
4.7	Зразок журналу обліку випадків насильства і вжитих заходів.....	90
4.8	Зразок положення про службу примирення (медіації) в закладі освіти.....	92

5.	Корисні ресурси.....	95
----	----------------------	----

6.	Використані джерела.....	96
----	--------------------------	----

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВІЛ	Вірус імунодефіциту людини
СНІД	Синдром набутого імунодефіциту
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
МОН	Міністерство освіти і науки України
CDC	Centers for Disease Control and Prevention

ПОДЯКА

Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї» висловлює подяку ІТТО ЮНЕСКО за надані матеріали та підтримку в підготовці та виданні цієї публікації, а також партнерам і колегам, які взяли участь в обговоренні ключових положень та рекомендацій цього посібника. Цінні поради для його вдосконалення надали:

Оксана Савицька, державний експерт експертної групи з питань позашкільної освіти Директорату інклюзивної та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України

Ірина Волкова, старша викладачка кафедри виховання й розвитку особистості, КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

Віктор Гусєв, завідувач відділу основ здоров'я та фізичного виховання КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»

Галина Дмитрів, методист лабораторії управління та організації освіти КВНЗ «Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

Ірина Козак, методист з біології та основ здоров'я відділу природничо-математичних дисциплін Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського

Лариса Лаврова, завідувачка кафедри виховання та культури здоров'я КВНЗ «Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

Висловлюємо щирю подяку представникам партнерських закладів загальної середньої освіти, які взяли участь у підготовці посібника та надали приклади та коментарі щодо ролі працівників закладу освіти у протидії насильству:

- Комунальний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів №27 Вінницької міської ради»
- Озаринецька середня загальноосвітня школа I-III ступенів Могилів-Подільського району Вінницької області
- Середня загальноосвітня школа I-III ступенів № 4 міста Гайсина Гайсинського району Вінницької області
- Навчально-виховний комплекс №87, школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад (дитячий садок) Дніпровської міської ради
- Марганецька гімназія Марганецької міської ради Дніпропетровської області
- Комунальний опорний заклад «Божедарівська середня загальноосвітня школа I-III ступенів» Криничанського району Дніпропетровської області

- Галицький ліцей імені Ярослава Осмомисла Галицької районної ради
- Печеніжинський ліцей Печеніжинської селищної ради об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області
- Івано-Франківська загальноосвітня школа I-III ступенів №25 Івано-Франківської міської ради
- Приватна школа-садок «Перша ластівка»
- Гімназія №267 м. Києва
- Спеціалізована школа I-III ступенів №53 з поглибленим вивченням німецької мови Шевченківського району м. Києва
- Воля-Висоцька загальноосвітня школа I-II ступенів Жовківської районної ради Львівської області
- Обласний комунальний заклад Львівської обласної ради «Підкамінський навчально-реабілітаційний центр I-III ступенів з поглибленою професійною підготовкою»
- Ліцей №2 Львівської міської ради
- Полтавська загальноосвітня школа I-III ступенів №18 Полтавської міської ради Полтавської області
- Великосорочинська загальноосвітня школа I-III ступенів Великосорочинської сільської ради Миргородського району Полтавської області
- Терешківська загальноосвітня школа I-III ступенів Полтавської районної ради Полтавської області
- Харківська гімназія №152 Харківської міської ради Харківської області
- Красноградський багатопрофільний ліцей Красноградської районної ради Харківської області
- Лозівський навчально-виховний комплекс №10 «Загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» Лозівської міської ради Харківської області

ВСТУП

Створити сприятливі умови для розвитку, виховання та навчання – головне завдання закладу освіти. Від того, в якій атмосфері перебувають діти, залежить їхній настрій, їхнє здоров'я, їхнє бажання вчитися і, зрештою, просто приходити до школи. Безпечна, доброзичлива атмосфера, заснована на довірі і повазі є найліпшою основою, щоб запобігти насильству та булінгу в закладі освіти.

З проблемою насильства та булінгу в закладах освіти стикаються у всьому світі, і Україна не є винятком. Це підтверджують не тільки окремі випадки насильства й цькування, а також результати опитувань дітей та підлітків. За даними опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» 2018 року, серед дітей віком від 10 до 17 років жертвами образ, принижень чи знущань визнали себе 37,9% серед усіх опитаних підлітків, а 35% опитаних відповіли, що самі брали участь в образах/приниженні або знущанні з інших.

Для протидії насильству й цькуванню у закладах освіти в 2018–2019 роках Міністерство освіти і науки України, за підтримки Уповноваженого Президента України з прав дитини, а також міжнародних і громадських організацій, ініціювало перегляд та ухвалення низки доповнень до законодавчих актів України¹ з метою посилити заходи із запобігання та протидії булінгу в закладах освіти, розробити порядок реагування та надання допомоги, а також посилити відповідальність за вчинення таких дій, в тому числі за бездіяльність і приховування таких випадків.

Щоб випадки насильства у закладі освіти траплялися якомога рідше і не переростали в системне явище, кожен заклад освіти має розробити комплекс заходів для протидії насильству та булінгу. А якщо такі випадки все-таки трапляються, дуже важливо допомогти всім учасникам знайти шлях до примирення, щоб вони могли надалі продовжувати навчання в одному колективі.

Цей посібник підготовлено Благодійним фондом «Здоров'я жінки і планування сім'ї» на основі міжнародних підходів та рекомендацій, розроблених та виданих за підтримки ЮНЕСКО², адаптованих до контексту системи освіти і законодавства України.

1 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»

2 Global Guidance School-related gender-based violence. Paris, UNESCO and UN WOMEN UNESCO, 2016
Предотвращение насилия в образовательных учреждениях. Методическое пособие для педагогических работников /Л.А. Глазырина, М.А. Костенко; под ред. Т.А. Епояна. ИИТО ЮНЕСКО, 2015.
Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers. Paris, UNESCO, 2011

Посібник складається з 6 розділів. У **першому розділі** наведено короткий огляд нормативного регулювання та вимог щодо порядку реагування на насильство в закладах освіти України, детально розглянуто явище насильства у закладі освіти, описані різні види і форми насильства, проаналізовані його причини й чинники, характеристики учасників насильства – постраждалих, кривдників і свідків, а також наслідки насильства для його учасників і закладу освіти. Особливу увагу приділено попередженню дискримінації та насильства щодо учнів та працівників закладу освіти, які живуть з ВІЛ. У **другому розділі** представлено загальношкільний підхід до попередження та протидії насильству, включаючи Модель здорової школи, а також наведено ключові управлінські та просвітницькі рішення для профілактики насильства та булінгу. **Третій розділ** присвячено реалізації заходів щодо запобігання, виявлення і реагування на випадки насильства, надання допомоги учасникам конфліктної ситуації. У **четвертому розділі** наведено рекомендації та зразки документів, які заклади освіти можуть використати для розробки комплексного підходу та політики закладу освіти щодо попередження і протидії насильству і булінгу. У **п'ятому та шостому розділах** наведено корисні ресурси, посібники, онлайн-курси та перелік літератури, які допоможуть працівникам закладів освіти дізнатися більше про напрацювання та методики з попередження насильства, які застосовують в Україні та світі.

Протидія насильству в закладі освіти – безперервний процес, який вимагає від усіх учасників освітнього процесу чіткого дотримання прийнятих правил поведінки, виконання посадових обов'язків і дотримання політики закладу щодо насильства. Головне правило – діяти системно, спільно і злагоджено. Навіть найбільш небайдужий вчитель чи вчителька не зможе подолати проблему булінгу (цькування) самотужки. Це завдання для командної роботи, в якій кожен може зробити свій внесок, щоб створити простір поваги і безпеки для всіх, хто вчиться та працює у закладі освіти.

ЯВИЩЕ
НАСИЛЬСТВА
В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

розділ 1. ЯВИЩЕ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

1.1 НАСИЛЬСТВО В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ – ВІДПОВІДЬ НА ПРОБЛЕМУ В УКРАЇНІ

Насильство і булінг в Україні

Стосунки між дітьми, між дітьми і дорослими в закладі освіти мають величезний вплив на становлення особистості учнів і їхню подальшу соціалізацію. Наслідки насильства позначаються протягом усього життя людини, відбиваються на її емоційному та когнітивному розвитку, фізичному і психічному здоров'ї. Насильство послаблює прихильність учнів до закладу освіти, викликає у них почуття страху і відсутності безпеки, що суперечить головним завданням виховання, позбавляє права навчатися у безпечній та доброзичливій атмосфері.

Насильство і булінг – це поширена проблема в сучасному українському суспільстві, і найгостріше вона постає в освітньому середовищі, де дитина проводить більшу частку свого повсякденного життя. За даними опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України»³ 2018 року, серед дітей віком від 10 до 17 років 37,9% серед усіх опитаних підлітків повідомили, що впродовж останніх двох місяців (які передували опитуванню) зазнавали образ, принижень чи знущань, а 35% опитаних відповіли, що самі брали участь в образах, приниженні або знущанні з інших. Про досвід фізичного насильства впродовж останніх 12 місяців повідомили 10,3% опитаних, а емоційного насильства зазнали 14,5% респондентів. Також кожен другий хлопець (51,6%) та кожна п'ята дівчина (18,9%) повідомили, що брали участь у бійках.

За результатами дослідження, проведеного UNICEF 2017 року, 67% дітей в Україні віком від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу (цькування), 24% дітей стали жертвами булінгу, проте 48% з них нікому не розповідали про ці випадки.⁴

3 Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірєва; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – 127 с.

4 <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/news/4179-yunisef-rozpochnaie-kampaniiu-proty-bulinhu>

Водночас, випадки насильства складно виявити, оскільки, учні-ініціатори насильства (кривдники) діють в умовах відсутності контролю і нагляду з боку дорослих. Саме тому нерідко дорослі помічають захисну реакцію потерпілого, яка проявляється як порушення дисципліни, а не дії кривдника. Крім того, потерпілі зазвичай не повідомляють вчителів або батькам про спрямовану на них агресію. Більшість випадків насильства у закладах освіти не реєструють, часто залишають непоміченими або проігнорованими. У деяких ситуаціях агресивні дії учнів або вчителів засуджують, але керівництво закладу освіти не робить належних зусиль, аби їх припинити і недопустити в подальшому. Таку ситуацію підтверджують результати опитування молоді U-Report, респонденти якого зазначали, що основними причинами знуцання однолітків з інших є ігнорування дорослими булінгу 39%, а шляхи запобігання булінгу учасники опитування вбачають у навчанні вчителів реагувати на цю проблему – 53% та інформуванні громадськості – 27%.⁵

Незважаючи на масштабність і складність проблеми, система освіти має великі можливості для профілактики насильства та системного впливу на всіх учасників освітнього процесу, щоб сформувати модель поведінки, засновану на взаємній повазі і недопустити насильства у міжособистісних стосунках і спільній діяльності здобувачів освіти.

Огляд нормативно-правових документів з протидії та попередження насильства в Україні

Дотримання, забезпечення та захист прав дитини передбачено Конституцією України, низкою законодавчих актів України та Конвенцію ООН про права дитини.

Відповідно до **статті 52 Конституції України**, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Відповідно до **статті 10 Закону України «Про охорону дитинства»** кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини.

Держава здійснює захист дитини:

- від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

5 <https://ukraine.ureport.in/v2/story/390/>

- від втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;
- від залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.

Згідно зі **статтею 150 Сімейного кодексу України**, батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Батьки зобов'язані поважати дитину. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання й протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. **Процедуру розгляду скарг дітей на порушення їх прав і свобод, домашнє насильство та інші прояви жорстокого поводження з дитиною визначає:**

- Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, **затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658.**
- Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю, **затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 800.**

З метою посилити заходи із запобігання та протидії булінгу в закладах освіти 19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)», що передбачає, зокрема, внесення доповнень до статей Закону України «Про освіту», які визначають права та обов'язки засновника та керівника закладу освіти, педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу здобувачів освіти та їхніх батьків.

Згідно зі статтею 53 Закону України «Про освіту» здобувачі освіти мають право на:

- безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці;
- повагу людської гідності;
- захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти;
- отримання соціальних та психолого-педагогічних послуг як особа, яка постраждала від булінгу (цькування), стала його свідком або вчинила булінг (цькування).

Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані:

- захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам;
- повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, яких залучають до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Згідно зі статтею 25 Закону України «Про освіту» засновник закладу освіти або уповноважена ним особа:

- здійснює контроль за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- розглядає скарги про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за заявами здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та приймає рішення за результатами розгляду таких скарг;
- сприяє створенню безпечного освітнього середовища в закладі освіти та вживає заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу.

Відповідно до **статті 26 Закону України «Про освіту»**, керівник закладу освіти забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування).

Відповідно до **статті 55 Закону України «Про освіту»**, батьки здобувачів освіти зобов'язані виконувати рішення та рекомендації комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) в закладі освіти.

Порушення цих норм щодо дитини тягне за собою відповідальність, передбачену законодавством України.

1.2 ВИДИ І ФОРМИ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

ЩО ТАКЕ НАСИЛЬСТВО

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає насильство як навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у формі погрози, спрямоване на себе чи іншу особу чи групу осіб, яке спричиняє або з великою ймовірністю може спричинити тілесні ушкодження, психологічну травму, смерть, відхилення у розвитку або депривацію.⁶

Насильство відрізняється від інших дій тим, що його чинять навмисно. Тілесні пошкодження або психологічна травма, отримані внаслідок випадкового падіння, дорожньо-транспортної пригоди, не є насильством. Удар, нанесений у бійці з метою самозахисту – спонтанна дія, яку теж не можна вважати насильством, якщо людина захищалася і не бажала навмисно завдати фізичної шкоди або інших збитків.

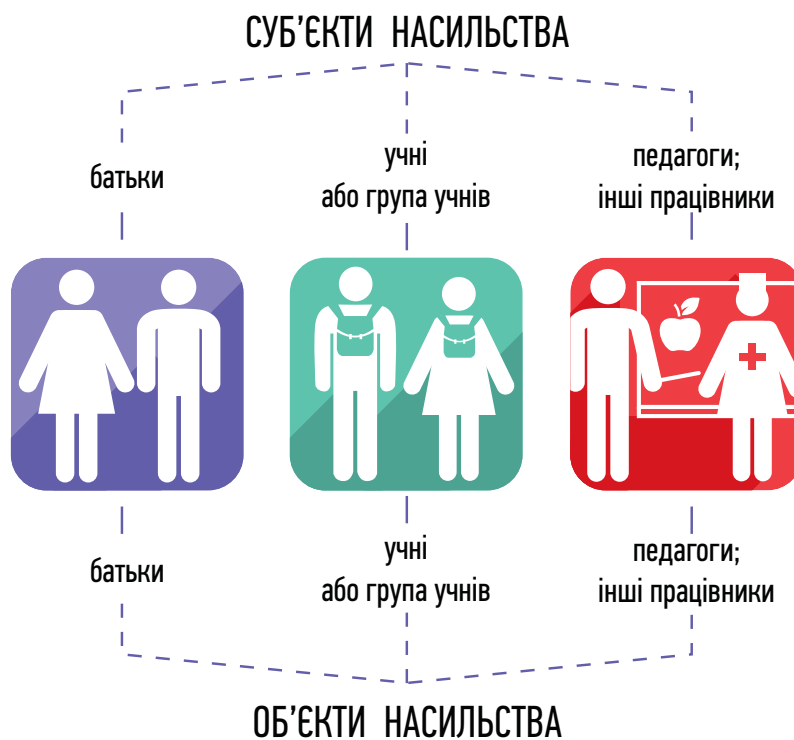
Насильницькими також вважають дії, в яких застосовують не фізичну силу, а владу над людиною, тобто погрози, примус, шантаж і залякування. Якщо особа, яка має владу над іншою особою, проявляє до неї зневагу, відмовляє в турботі та допомозі, такі дії також вважають насильством.

6 World Report on Violence and Health. WHO, 2002
<https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>

ВИДИ І ФОРМИ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Насильство в закладі освіти – це сплановані або спонтанні агресивні дії, що відбуваються на його території або в його приміщеннях під час занять, перерв, на шляху до нього і назад, а також на заходах, які проводить заклад в іншому місці. Суб'єктами і об'єктами насильства у закладі освіти можуть бути педагоги, інші працівники, учні та їхні батьки. Представник будь-якої з названих груп може бути ініціатором насильницьких дій, постраждалою стороною або свідком.

Рис. 1 Учасники насильства

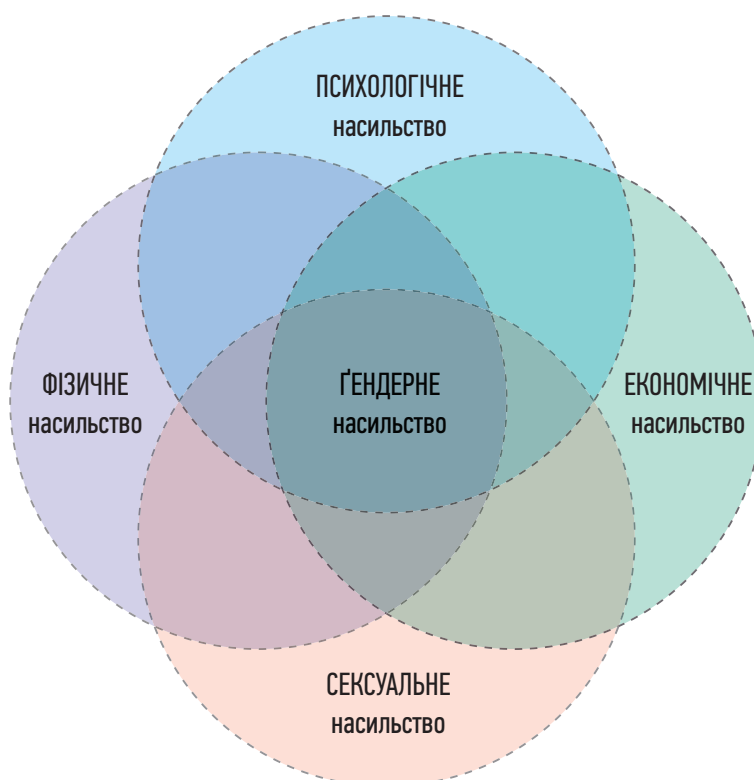
Існують різні критерії для визначення видів насильства, які відбуваються в закладі освіти. Як правило, в міжнародних дослідженнях застосовують класифікацію насильства, засновану на видах агресивних дій щодо потерпілої особи: фізичне, психологічне, сексуальне і економічне насильство. Насильством також є дискримінація за будь-якою ознакою, яка полягає в упередженому ставленні до особи та відповідних діях. За проявом виокремлюють одноразові насильницькі дії і систематичне, регулярно повторюване насильство – **булінг**. Для позначення форми насильства, що здійснюється у віртуальному просторі, застосовують термін «**кібербулінг**». Відповідно до домінуючої у багатьох випадках насильства ґендерної складової, вирізняють **ґендерне насильство**.

Серед насильства, що відбувається в закладах освіти, окреме місце посідають тілесні покарання, які вчителі застосовують до учнів. Особливо гостро проблема насильства постає

у закладах освіти інтернатного типу. Закритість інтернатних закладів сприяє здійсненню фізичного та емоційного насильства над дітьми, як з боку самих дітей, так і з боку персоналу. Через відсутність нагляду з боку держави та громадськості, інтернатні заклади стають сприятливим середовищем не тільки для фізичного, а й сексуального насильства.⁷

На рис. 2 представлено класифікацію видів насильства.

Рис. 2 Види насильства

Фізичне насильство – це дії із застосуванням фізичної сили з метою заподіяння людині болю, дискомфорту, приниження її гідності. До фізичного насильства відносять удари, що наносять рукою, ногою, за допомогою будь-яких предметів, побиття, поштовхи, стусани, потиличники, укуси, скування за вуха, викручування рук, заламування пальців, примус залишатися в будь-якій незручній або принизливій позі, удушення, чублення, струс і напад з будь-яким предметом або зброєю. Фізичне насильство може призвести до фізичних і психологічних травм, інвалідності потерпілого або смерті в результаті травми або суїциду. Незважаючи на законодавчі заборони, вчителі та інші працівники закладів освіти іноді

7 Ілюзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. Hope and Home for Children, 2016

вдаються до заходів фізичного впливу для підтримки дисципліни або покарання учнів. Найчастіше вони використовують ляпаси, потиличники, удари рукою або яким-небудь предметом, але можуть також штовхати, ставити дітей у кут, примушувати їх залишатися у незручній позі.

Психологічне насильство – це сукупність навмисних вербальних і поведінкових дій, спрямованих на приниження гідності, ігнорування, відторгнення, контроль або соціальну ізоляцію людини. Психологічне насильство може проявлятися в глузуванні, обзиванні, образливих прізвиськах, висміюванні, відмові у спілкуванні, недопущенні в групу, гру, на спортивне заняття або інший захід, а також в образах, лайці, грубих і принизливих висловлюваннях, які применшують самооцінку і самоповагу людини, переконують її у «нікчемності», відторгненні від спільноти, знецінюють її особистість.

Фізичне та психологічне насильство часто починається з залякування – погроз в усній або письмовій формі (в тому числі з використанням електронної пошти, соціальних мереж), фізичних нападок та інших дій, щоб вселити страх, підпорядкувати жертву, примусити її вчинити певні дії. Залякування ґрунтується на реальній або передбачуваній нерівності сил кривдника і потерпілої особи. Якщо кривдник не отримує належної відсічі, зазвичай, знову і знову вдається до залякування – воно стає систематичним.

Сексуальне насильство – це примус людини до сексуальних стосунків всупереч її бажанню і волі, а також будь-які (в тому числі і не пов'язані з примусом) сексуальні дії з боку дорослої особи щодо неповнолітньої особи, яка не досягла віку згоди.⁸ Зґвалтування (статеві стосунки із застосуванням насильства чи загрози його застосування) – крайній ступінь сексуального насильства, яке може стати причиною вагітності, зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом, в тому числі ВІЛ-інфекцією. Таке насильство завдає глибокої психологічної травми, призводить до зниження самооцінки і може стати причиною спроб самогубства.

Сексуальне насильство може мати прояв у небажаних обіймах, дотиках, в тому числі до статевих органів іншої людини, або непристойному оголенні своїх статевих органів, показі порнографії, підгляданні за оголеною людиною. До сексуального насильства також належать висловлювання, що принижують гідність, та сексуальні домагання – загравання, залицяння, а також будь-які інші дії, спрямовані на утиск людини, яка відхилила такі домагання.

8 Вік сексуальної згоди – вік, починаючи з якого людину вважають спроможною дати інформовану згоду на сексуальні стосунки з іншою особою. Вік сексуальної згоди в Україні – 16 років. Кримінальний кодекс України, ст. 156.

У більшості випадків, висловлювання і сексуальні утиски та домагання лякають, принижують і знижують почуття самоповаги у неповнолітніх і можуть спричинити передчасне припинення навчання у школі та училищі. Особливо часто це трапляється з дівчатами і гендерно неконформними⁹ хлопчиками і дівчатками.

Економічне насильство в закладі освіти полягає у псуванні або насильницькому відбиранні майна (одягу, шкільного приладдя, особистих речей, телефонів тощо) та грошей в учнів або працівників. Часто цей вид насильства полягає у здирництві – разовому або періодичному вимаганні грошей, речей під тиском і примусом, включаючи загрозу застосування фізичної сили, розголошення певних відомостей, поширення чуток і пліток. Такі дії завдають жертві не тільки матеріальної, а й моральної шкоди від завданих фізичних і психологічних страждань (болі, страху, приниження).

Дискримінація – це обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі особи за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, політичних, релігійних та інших переконань, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками.¹⁰

Дискримінація може мати різні прояви: явні і відкриті – через образливі й такі, що принижують гідність людини, висловлювання, коментарі, жарти, прізвиська і обзивання, виключення з ігор та змагань, а також неявні – через упереджене, нерівне ставлення.

Гендерне насильство може мати форму психологічного, фізичного або сексуального насильства, в його основі лежать гендерний дисбаланс або гендерні стереотипи. Будь-які насильницькі та дискримінаційні дії, в тому числі з причини неприйняття гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації людини, є проявами гендерного насильства.¹¹

Гендерне та сексуальне насильство часто зачіпає дівчат і жінок, особливо у суспільстві, де жінка традиційно посідає підлегле становище. Соціальні норми, що закріплюють домінантне становище чоловіка та культивують брутальність, можуть провокувати агресивну поведінку хлопчиків. Чекаючи підпорядкування і покірності з боку дівчаток, хлопчики можуть застосовувати до них тиск, примус і силу. Демонструючи свою мужність, вони можуть чіплятися, принижувати та піддавати фізичному і навіть сексуальному насильству слабших і тих, хто не відповідає гендерним нормам, особливо хлопчиків, яких сприймають як таких, що мають гомосексуальну орієнтацію. Гендерне та сексуальне насильство пов'язане з ризиком інфікування ВІЛ.

9 Термін «гендерна неконформність» використовують для позначення невідповідності поведінки людини соціально прийнятним характеристикам статево-рольової поведінки представників її статі.

10 Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»

11 Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. 2nd edition. Council of Europe Publishing. 2011

БУЛІНГ (ЦЬКУВАННЯ)

Булінг – це повторювані акти різних видів насильства і знущань з боку однієї особи або групи осіб щодо особи, яка не може себе захистити. Булінг не відбувається, коли два учні з однаковими фізичними можливостями часто сперечаються, борються чи підбурюють один одного в ігровій формі. Булінг завжди має на меті зацькувати жертву, викликати у неї страх, деморалізувати, принизити, підпорядкувати. В закладах освіти булінг є поширеним серед однолітків і часто його здійснюють старші учні щодо молодших. З булінгом з боку колег або керівництва можуть стикнутися працівники закладу освіти.

Найчастіше **булінг** – це свідомо сплановане, тривале, фізичне та/або психологічне насильство, припинення котрого вимагає втручання третіх осіб – директора, вчителів, інших працівників закладу освіти, учнів, батьків, а іноді й представників правоохоронних органів.

Булінг – форма насильства, яка має деякі особливості. По-перше, булінг асиметричний: з одного боку – кривдник, який має владу й перевагу у фізичній та / або психологічній силі, з іншого – потерпілий, який такою силою не володіє і гостро потребує підтримки і допомоги третіх осіб. По-друге, булінг здійснюють навмисно – він спрямований на нанесення фізичних і душевних страждань людині, яка стала мішенню булінгу. По-третє, булінг позбавляє потерпілого впевненості в собі, руйнує здоров'я, самоповагу і людську гідність. По-четверте, булінг – це груповий процес, який стосується не тільки кривдника і потерпілого, а й свідків насильства, всього класу, де він відбувається. По-п'яте, булінг ніколи не припиняється сам собою: завжди потрібен захист і допомога постраждалим, кривдникам і свідкам.

Булінг проявляється по-різному. В одному випадку це можуть бути систематичні словесні образи, обзивання чи глузування над певними особливостями людини – зовнішністю, манерою говорити, одягатися, ходою, мімікою, жестами, в тому числі внаслідок захворювання або інвалідності (заїкання, накульгування). В іншому випадку знущання можуть мати форму побиття, штовхання, відбирання або псування речей, приниження гідності, наприклад, через примус виконувати будь-які принизливі дії або здійснювати акти насильства щодо третіх осіб. Подібні фізичні та словесні дії є прямим булінгом. Непрямий булінг проявляється через менш явні дії – маніпулятивну поведінку, поширення брехливої інформації, пліток, виключення людини з кола спілкування, спільних занять, ігор, відторгнення, ігнорування, бойкот.

Один з видів булінгу – **хейзинг** – пов'язаний з таким явищем, як неформальні насильницькі обряди ініціації. Подібні ритуали більш притаманні закритим (воєнізованим, інтернатним, пенітенціарним) установам, але зустрічаються і в звичайних школах і училищах, особливо якщо при них є гуртожитки для учнів з інших міст. Новачків однокласники або учні старших класів (курсів) примушують до дій, які принижують їхню гідність (публічно пройтися голим, дати обливи себе поміями, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою тощо). Хейзинг, як і булінг часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст.

З розвитком сучасних інформаційних технологій набув поширення ще один вид булінгу – **кібербулінг**: використання мобільних телефонів, електронної пошти, Інтернету, соціальних мереж, блогів, чатів для переслідування людини, поширення її конфіденційної інформації, пліток, ганебних і образливих повідомлень. Кібербулінг можуть чинити через показ і відправлення різких, грубих або жорстоких текстових повідомлень, передражнювання жертви в режимі онлайн, розміщення у відкритому доступі особистої інформації, фото або відео, щоб заподіяти шкоди жертві або збентежити її; створення фальшивої електронної пошти, веб-сторінки, облікового запису в соціальних мережах для переслідування і знущань над іншими від імені жертви.

Кібербулінг відрізняється від інших видів насильства тим, що дозволяє кривдникові зберігати анонімність і, таким чином, уникати відповідальності за свої дії.

До того як стати системним і довготривалим знущанням, яке зазвичай коїть група осіб, булінг проходить кілька стадій.

Перша стадія – це утворення булінг-угруповання. У дитячо-підлітковому колективі навколо «лідера», що прагне самоствердження через демонстрацію фізичної сили або інших форм насильницьких дій, може утворитися група «прихильників», які також прагнуть домінувати або шукають захисту і заступництва «лідера». Якщо першим проявам насильства не дають рішучої відсічі, то їхній головний ініціатор – «лідер» – переконується у своїй безкарності. Це підвищує його авторитет серед прихильників і зміцнює угруповання.

На **другій стадії** конфлікт зміцнюється. Невтручання вчителів, байдужість однокласників дозволяє повторюватися насильницьким діям, а учень, який їх зазнає, поступово втрачає здатність і волю до опору. Стаючи більш вразливим, дає привід для подальших нападів.

Третя стадія – деструктивна поведінка. За учнем, який регулярно піддається нападкам, остаточно закріплюється статус жертви. Інші діти (а інколи й дорослі), звикнувши до постійних знущань над цією людиною, її ж і звинувачують в ситуації, що склалася. Жертва сама починає вірити в те, що винна у знущаннях над собою. Своїми силами вона вже не може впоратися з ситуацією, стає пригніченою, заляканою і деморалізованою.

Четверта стадія – вигнання. Потерпілий учень, доведений до крайнього ступіню розпачу і відчуття самотності, прагнучи уникнути зустрічей з кривдником і додаткової травматизації, починає епізодично пропускати навчальні заняття або зовсім припиняє відвідувати заклад освіти. Це явище отримало назву «академічної шкоди булінгу». Коли у булінгову ситуацію втручаються дорослі (батьки, вчителі, адміністрація закладу освіти), потерпілого учня можуть перевести в інший клас або школу, проте часто не надаючи при цьому необхідної соціально-психологічної допомоги. Отримана в результаті тривалого насильства глибока психологічна травма може завадити успішній інтеграції потерпілого в новий навчальний колектив і бути однією з причин повторення булінгу вже на новому місці. Не отримуючи підтримки і не знаходячи виходу із ситуації насильства, потерпілий може заподіяти шкоду собі, задуматися про суїцид і здійснити його.

1.3 ЧИННИКИ НАСИЛЬСТВА

Серед найважливіших чинників, які можуть призвести до насильства у закладах освіти, можна окреслити особистісні, сімейні, чинники середовища, ситуаційні та соціальні (рис. 3).¹²

Рис. 3 Чинники насильства

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ

Як правило, діти й підлітки, які вчиняють насильницькі дії та ведуть себе агресивно, відрізняються деякими індивідуальними психологічними особливостями: гіперактивністю, імпульсивністю, низьким рівнем контролю за своєю поведінкою і емоціями, розпорошеною увагою, невисокою успішністю в школі, високою схильністю до гніву та агресії. Учні, які систематично знущаються над однолітками, а іноді й учителями, зазвичай роблять це цілком свідомо, щоб самоствердитися, відчувати та продемонструвати свою владу. Їхня агресія викликана не стільки невмінням стримувати гнів, скільки бажанням налякати, завдати болю та страждань іншим за відсутності загрози покарання.

12 UNESCO and UN Women Global violence on addressing school-related gender-based violence. UNESCO. 2016.

Причиною того, що дитина стає жертвою може стати «чинник інакшості» – наявність будь-якої відмінності від більшості однолітків, наприклад, особливостей (порушень) розвитку або зовнішності, характеру, поведінки. Часто такі діти і підлітки не мають друзів і не користуються захистом з боку однолітків, що перетворює їх у легку мішень для кривдника. Однак від насильства і цькування страждають і цілком товариські діти, у яких є друзі. Наприклад, булінгу нерідко піддаються обдаровані діти, які мають високі академічні або інтелектуальні здібності. Вони особливо важко переживають цькування через підвищену чутливість, яка часто пов'язана з обдарованістю. У багатьох випадках з насильством та знущаннями стикаються діти, які фізично і психологічно самі не можуть постояти за себе і не знаходять підтримки серед однолітків і дорослих (батьків, вчителів). Хоч такі причини і спостерігають найчастіше, зазнати насильства може будь-яка дитина.

СІМЕЙНІ ЧИННИКИ

Імовірність прояву насильства у закладі освіти підвищується через соціально-психологічне неблагополуччя у сім'ї, відсутність контролю за життям дитини з боку батьків, досвід насильницьких стосунків усередині сім'ї, відсутність теплих довірчих взаємин з батьками, емоційну холодність й низький ступінь згуртованості членів сім'ї, відсутність взаємної підтримки. Насильство у взаєминах між батьками і з боку батьків може стати для дитини моделлю міжособистісних стосунків у школі, в основі якої лежатиме агресія і насильство. Нерідко кривдниками стають діти, яких батьки вчать вести себе домінантно, пригнічувати інших та відстоювати свої інтереси за будь-яку ціну.

Одним з чинників насильства є феномен автономізації (закритості від зовнішнього світу) малої сім'ї, яка не має широкої мережі природної соціальної підтримки. У ситуації насильства в закладі освіти дітям і підліткам з таких сімей складно розраховувати на допомогу родичів і друзів, в той час як в суспільствах з розгалуженою мережею родинних і дружніх зв'язків (коли в одному закладі часто вчаться близькі й далекі родичі різного віку) на захист потерпілого негайно стають усі родичі й друзі.

ЧИННИКИ СЕРЕДОВИЩА

Несприятливий соціально-психологічний клімат у закладі освіти, стрес, викликаний навчанням і стосунками з однолітками і вчителями, відсутність належного контролю з боку вчителів, їхнє небажання протидіяти окремим проявам насильства і невміння надавати адекватну і своєчасну допомогу його учасникам, а також байдужість до подій з боку інших учнів та їхніх батьків, створюють сприятливе середовище для прояву поодиноких випадків насильства та їх поступове перетворення у систематичне цькування.

Викладачі, інші працівники закладу освіти можуть провокувати насильницьку поведінку серед учнів, виявляючи насильство щодо них (тілесні покарання, грубі висловлювання, які принижують гідність, крики й образи, дискримінація, жорстке регламентування всіх аспектів життєдіяльності учнів, завищені вимоги до навчання або дисципліни, заниження

оцінок як покарання за небажану поведінку). Негативне сприйняття учнями закладу освіти збільшує ризик агресивної поведінки. Агресивну реакцію учнів може викликати і надмірне відзначення педагогом когось із них як позитивного або негативного прикладу, а також заохочення суперництва замість співпраці.

Найскладніша і важка ситуація виникає в тому випадку, коли керівництво і педагогічний колектив закладу освіти відмовляється визнавати випадки насильства, покладає провину за те, що трапилося, на потерпілого, переконує батьків не звертатися до правоохоронних органів. Такі дії посилюють у кривдників почуття безкарності, а в постраждалих викликають розпач і відчуття безнадії, сприяють ескалації насильства і нерідко призводять до трагічного результату.

СИТУАТИВНІ ЧИННИКИ

Вчиненню насильницьких дій можуть сприяти або перешкоджати так звані ситуативні чинники.

- **Місце і час:** найчастіше насильство відбувається під час перерв у коридорах, туалетах, на ігрових майданчиках, у роздягальнях перед уроками фізкультури або після них, а також в інших затишних місцях, де немає дорослих.
- **Присутність спостерігачів:** для кривдника, головним мотивом якого є самоствердження і демонстрація влади, вчинення насильницьких дій без свідків втрачає сенс; при свідках акти насильства відбуваються частіше і з більшою травматизацією для потерпілого; присутність дорослих може запобігти або призупинити насильство.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

Характер і поширеність насильства в закладах освіти часто відображають ситуацію з насильством в суспільстві загалом, яка, в свою чергу, залежить від соціально-економічних і політичних умов, культурних норм, традицій і цінностей, законів та їх дотримання.

Серед соціальних чинників виникнення насильства в цілому і булінгу зокрема – гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність і вплив засобів масової інформації.

Гендерні стереотипи нерідко стають причиною насильства в закладі освіти. Традиційні уявлення про домінування чоловіка і підпорядкування жінки стають причиною гендерного насильства щодо дівчаток. Учні-хлопчики і викладачі-чоловіки або інші працівники закладу освіти, переконані у своїй перевазі над дівчатками (жінками), можуть допускати домагання, примушувати до сексуальних стосунків, демонструючи силу і вдаючись до відкритих загроз, переходити від погроз до насильницьких дій. Вони також можуть діяти опосередковано, використовуючи засоби психологічного тиску (наприклад, пропонувати хорошу оцінку в обмін на секс).

Дійсна або передбачувана сексуальна орієнтація та / або ґендерна ідентичність лежить в основі багатьох випадків систематичних знущань, регулярного і тривалого цькування підлітків. Об'єктами глузувань, обзивання, фізичного і сексуального насильства аж до зґвалтування стають, як правило, хлопчики, фізично слабші, ніж їхні однолітки, поведінка яких не відповідає поширеним уявленням про мужність і «правильну» чоловічу поведінку. З подібним насильством стикаються і дівчатка, зовнішній вигляд і поведінка яких не вкладаються в «традиційні» уявлення про жіночість або дозволяють запідозрити «ненормативну» сексуальну орієнтацію. Насильство в таких випадках стає регулярним, тому що потерпілий не може дати відсіч і боїться поскаржитися, побоюючись осуду за свою ґендерну неконформність. Нерідко ґендерне насильство провокують дискримінаційним ставленням до ґендерно неконформних учнів з боку керівництва, викладачів та співробітників закладу освіти.

Соціальна та економічна нерівність – ще одна поширена причина насильства і цькування в закладі освіти. Учні з більш забезпечених сімей або з вищим соціальним статусом можуть зневажати учнів із малозабезпечених сімей. Мігранти та представники етнічних меншин частіше за інших зазнають цькування в школі. У свою чергу, ті, до кого ставляться зі зневагою, можуть проявляти фізичне насильство проти своїх кривдників. Для маргіналізованих дітей і підлітків фізичне насильство і психологічний тиск на інших стає способом відновлення соціальної справедливості та самоствердження.

Місце розташування закладу освіти також впливає на ступінь поширеності в ньому насильства. У тих закладах освіти, які розташовані в соціально неблагополучних районах міста або сільської місцевості з більш криміногенною ситуацією, акти насильства відбуваються частіше.

Часте згадування і демонстрацію насильства в засобах масової інформації, культивування насильства в кіно й рекламі, використання сюжетів з насильством в популярних комп'ютерних іграх і неконтрольоване поширення порнографії збільшують агресивність людей загалом і дітей та підлітків зокрема.

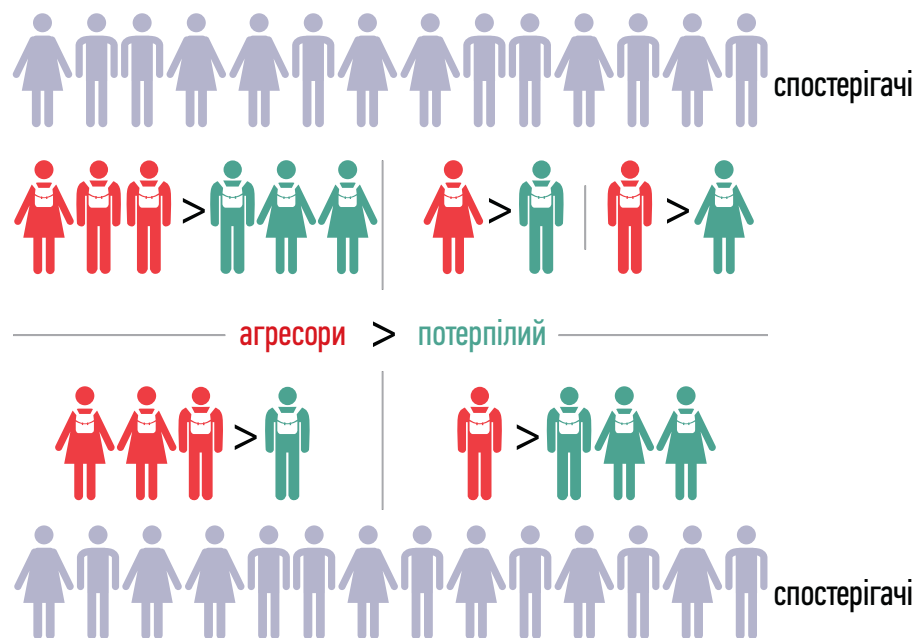
Жоден з перерахованих чинників окремо не здатний пояснити, чому одна людина поводить себе агресивно, а інша ні, або чому в одних закладах відбувається більше актів насильства, ніж в інших. Насильство в закладі освіти – це результат складної взаємодії особистісних, сімейних, соціальних та чинників середовища. Осмислення того, як вони всі пов'язані з насильством в конкретному закладі освіти – важливий крок для його запобігання.

1.4 УЧАСНИКИ НАСИЛЬСТВА

РОЗПОДІЛ РОЛЕЙ

В актах насильства, знущання та цькування, що відбуваються в закладах освіти, як правило, поряд з кривдником (агресором) і потерпілим (жертвою) присутні свідки (спостерігачі). Часто кривдник буває не один, навколо нього головного формується група прибічників; насильницькі дії можуть бути спрямовані не на одного учня чи вчителя (працівника освіти), але на кількох. Кривдник не завжди прагне зберегти свої дії в таємниці, навпаки, часто діє агресивно показово на публіку. Якщо насильство стає регулярним, у нього обов'язково бувають свідки – від кількох людей до всього класу. Її ініціаторами, і об'єктами насильства можуть виступати як учні, так і педагоги, керівник та інші працівники закладу освіти. На *рис. 4* схематично представлено кількісний розподіл учасників в різних ситуаціях насильства.

Рис.4 Учасники насильства: кривдники, потерпілі, свідки

Серед кривдників, зазвичай, є лідер і один або кілька послідовників, які позитивно ставляться до насильницьких дій і беруть у них активну участь, але не є їх ініціаторами і не грають провідної ролі. До кривдників приєднуються явні прихильники, які активно і відкрито підтримують насильство, наприклад, сміхом або приверненням уваги до ситуації, але самі до нього не задіяні, і пасивні прихильники, яким подобається знущатися, але вони не демонструють явних знаків підтримки.

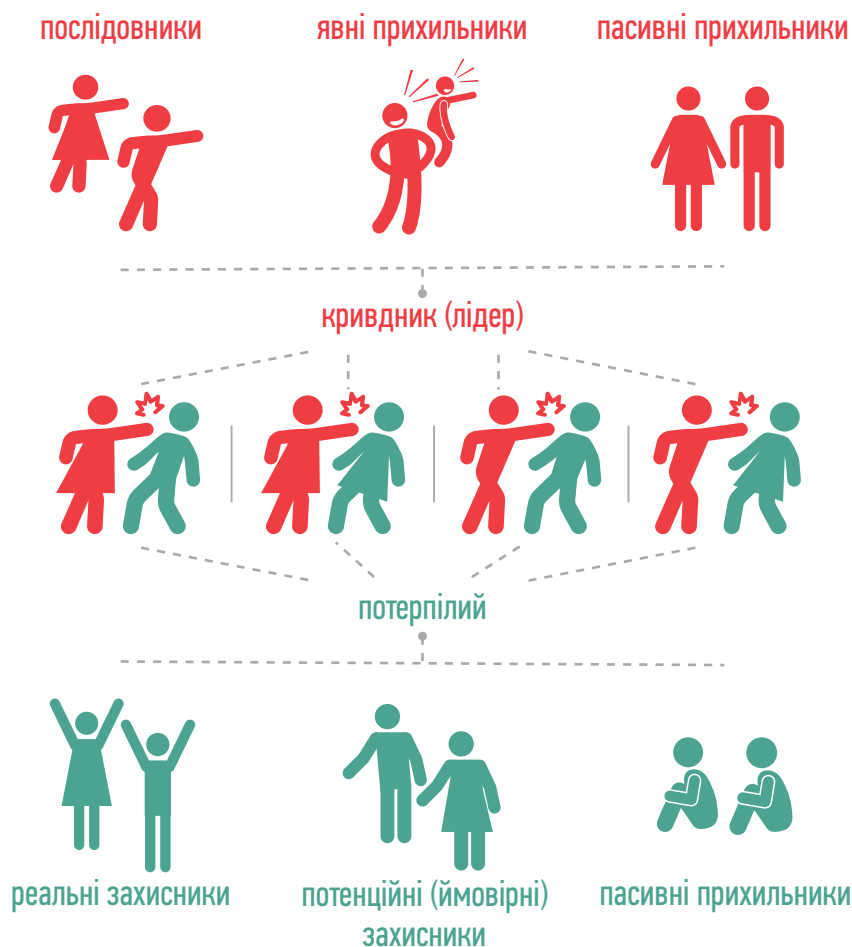
Серед спостерігачів є байдужі, які не залучені до процесу насильства і не займають певної позиції. Прихильники кривдника й байдужі спостерігачі часто самі відчувають страх опинитися у ролі жертви, тому не намагаються захистити потерпілого.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

На боці потерпілого можуть бути як потенційні (ймовірні) захисники, які вважають, що повинні допомогти, але не наважуються на активні дії, так і реальні захисники, які намагаються допомогти, можуть втрутитися, щоб припинити насильство.

Таким чином, навколо особи, яка зазнає насильства утворюється ціла група інших учасників насильства і вибудовується система взаємовідносин, яка, як правило, не дозволяє розірвати коло насильства без втручання дорослих (працівників закладу освіти або батьків), якщо тільки серед потенційних і реальних захисників (однолітків або старших учнів) не знайдуться особи, досить сильні, щоб припинити дії кривдника і його поплічників. На рис. 5 схематично представлені учасники насильства.

Рис. 5 Учасники насильства

Стійкість ролі учня в структурі насильства залежить від структури класу: чим вона жорсткіша, тим складніше школяреві позбутися життя без ролі. Закріплені рольові позиції в структурі насильства в молодших класах часто зберігаються до закінчення школи.

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Будь-який учасник освітнього процесу за збігом певних обставин може бути залученим до насильства. Жертвою, кривдником або свідком насильства потенційно може стати кожен учень. Проте можна окреслити найбільш типові особистісні особливості, притаманні кривдникам, потерпілим і свідкам.

Як правило, діти і підлітки, які стають кривдниками, – це впевнені у собі, схильні до домінування в групі і підпорядкування інших, морально і фізично сильні, емоційно імпульсивні, легко переходять до гніву і агресії, з низьким рівнем емпатії до своїх жертв. Часто «забіяки» тероризують не тільки своїх однолітків і молодших учнів, а й поведуться агресивно щодо дорослих (вчителів, батьків, представників органів правопорядку). Тривожність, обумовлена сімейним неблагополуччям, напруженими взаєминами з батьками, неуспішністю в навчанні і заздрістю до більш успішних учнів з благополучних сімей, може створювати загрозу для статусу домінантних дітей і підлітків. Звернення до насильства дозволяє їм затвердити свій статус у класі або групі, школі або училищі завдяки демонстрації сили, виклику вчителів, приниженням однолітків, завдаючи болю молодшим, а іноді і старшим учням, утриманням всіх у страху. Нерідко кумири кривдників – «сильні особистості», які вище від законів, норм поведінки і моралі.

На противагу кривдникам, діти, які зазнають насильства, не мають впевненості у собі, мають низьку самооцінку, підвищену чутливість до життєвих труднощів і стресів, підвищену особистісну і ситуативну тривожність, їм притаманні нездатність чинити опір насильству, невміння постояти за себе і ефективно спілкуватися з однолітками. Часто це фізично слабкі або полохливі діти й підлітки, які не вміють демонструвати впевненість і приховувати тривогу й страх.

Провокувати насильство можуть різні особливості дитини чи підлітка:

- особливості розвитку (заїкання, косоокість, знижений слух, рухові порушення);
- особливості будови тіла (надмірна вага або худорлявість, форма носа, вух, колір волосся, низький або занадто високий зріст);
- особливості поведінки (замкненість, сором'язливість, неохайність, гіперактивність, приналежність до певної молодіжної субкультури, гендерна некомфортність);
- етнічна приналежність (колір шкіри, розріз очей, акцент, національний одяг);
- сімейний стан (відсутність одного з батьків, батьки, що зловживають алкоголем);
- соціально-економічний статус (низький рівень доходів сім'ї, відсутність престижних речей);
- високі або низькі навчальні досягнення.

У принизливих і образливих прізвиськах, які дають учням з високою успішністю і обдарованим дітям, акцент найчастіше робиться не на обдарованості, а на особливостях зовнішності або поведінки: «очкарик», «ботанік».

Учні, які не мають в класі або групі близьких друзів і природної соціальної підтримки з боку сильніших і високостатусних членів учнівського колективу, частіше за інших стають об'єктом насильства, оскільки не можуть розраховувати на захист і підтримку однолітків.

Крім того, жертвами насильства ризикують стати учні, до яких упереджено ставляться вчителі та інші працівники освітньої установи. Відкрита неприязнь дорослих, образливі висловлювання та дискримінаційні дії щодо деяких учнів, роблять останніх ізгоями та об'єктом знущань і насильства.

1.5 НАСИЛЬСТВО ВНАСЛІДОК ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА СТАНОМ ЗДОРОВ'Я

УЧНІ ТА ПРАЦІВНИКИ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ¹³

Заклади освіти – це місце перебування, навчання й роботи тисяч дітей і дорослих. В умовах епідемії ВІЛ-інфекції в Україні діяльність системи освіти має бути організована з урахуванням необхідності захисту прав людей, які живуть із ВІЛ, або яких торкнулася епідемія ВІЛ-інфекції, і створення безпечного й сприятливого середовища для виховання, навчання всіх учнів і роботи співробітників. Законодавство України¹⁴ гарантує всім громадянам – дорослим та дітям, яких торкнувся або які живуть з ВІЛ/СНІД, ті ж права, що й усім громадянам, без жодних обмежень. Дитина, підліток або дорослий, які живуть з ВІЛ, можуть бути зараховані до будь-якого закладу системи освіти на загальних підставах, оскільки не несуть небезпеки для інших щодо інфікування ВІЛ у повсякденному спілкуванні, навчанні або роботі, заняття спортом та іншими видами діяльності. Наявність ВІЛ-інфекції у дитини, дорослого або їхніх батьків чи найближчих родичів не може бути причиною відмови у зарахуванні до закладу освіти, а також причиною виключення з нього.

Проте, ВІЛ-інфіковані діти та дорослі часто зазнають упередженого ставлення до себе і різних проявів дискримінації у разі, коли про їхній ВІЛ-статус стає відомо знайомим, сусідам, друзям, однокласникам, педагогам, колегам на роботі, медичним працівникам. Існує чимало свідчень батьків ВІЛ-інфікованих дітей про випадки розголошення діагнозу, недопущення до уроків, інших проявів фізичного і психологічного насильства та булінгу в закладах освіти. Батьки інших учнів, і навіть співробітники, можуть вимагати відрахування

13 Розділ підготовано за матеріалами видання: Практичні рекомендації з питань реалізації політики щодо ВІЛ-інфекції в системі освіти України: інф.-метод. посіб. / автори-упоряд.: О. В. Єресько, С. С. Фіцайло, О. Г. Єщенко на ін. – К.: Освіта, 2013

14 Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть із ВІЛ», Закон України «Про охорону дитинства», Цивільний кодекс України, Основи законодавства України про охорону здоров'я

або звільнення інфікованої особи із закладу освіти. Така реакція оточення може стати причиною важкої депресії і навіть суїцидальних настроїв у дитини або дорослого, які живуть з ВІЛ.

ВІЛ-інфіковані діти зазнають одразу декількох чинників ризику, які потенційно можуть призвести до насильства щодо них. Через хворобу та необхідність диспансеризації, тривалого та складного лікування такі діти пропускають заняття, протягом тривалого часу не відвідують школу, що негативно позначається на їхній успішності, адаптації в шкільному колективі, соціалізації. Сім'ї, в яких виховують ВІЛ-інфікованих дітей, також можуть перебувати у складних життєвих обставинах через інвалідність батьків або дітей, вимушену міграцію, наркотичну або алкогольну залежність одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, проявами насильства у родині, безпритульністю, сирітством, безробіттям одного з членів сім'ї тощо. Такі родини часто не в змозі забезпечити дітям належні догляд та виховання, надати необхідну психологічну підтримку та створити позитивний моральний клімат. ВІЛ-інфекція батьків має безпосередній вплив на дітей – хвороба, а інколи і смерть батьків чи інших близьких родичів спричинює у дітей та підлітків важкі емоційні переживання, призводить до зміни їхнього соціального статусу, погіршення матеріального становища.

Кожному закладу освіти потрібно передбачити комплекс організаційно-управлінських заходів щодо забезпечення та захисту прав ВІЛ-інфікованих осіб та проводити відповідну просвітницьку роботу для недопущення дискримінації.

ВООЗ та ЮНЕСКО спільно розробили рекомендації для закладів освіти щодо дотримання універсальних запобіжних заходів із метою профілактики поширення ВІЛ-інфекції. Універсальні запобіжні заходи спрямовані на зниження ризику можливого зараження інфекціями, які передаються через кров та інші біологічні рідини (вірусні гепатити В і С, ВІЛ-інфекція тощо). Їхня основа – заходи, спрямовані на унеможливлення контакту з чужою кров'ю, яка може бути інфікованою. Заклад освіти має забезпечити дотримання універсальних заходів безпеки працівниками закладу освіти, дітьми та батьками. Практичні рекомендації для керівників та працівників закладів освіти з попередження дискримінації учнів та працівників закладу освіти, які живуть з ВІЛ та універсальні запобіжні заходи з профілактики і поширення ВІЛ інфекції у закладах освіти наведено у **Додатку 4.2.**

1.6 ВІКОВІ ВІДМІННОСТІ

Поведінка дітей і підлітків різного віку щодо насильства різниться. Учні молодших класів частіше зазнають насильства, вимагань та дискримінації зі сторони старших учнів. Фізичне насильство більш поширене серед дітей молодшого та середнього підліткового віку. У міру дорослішання і хлопчики, й дівчатка частіше вдаються до психологічного насильства, широко використовуючи для цього можливості сучасних інформаційних технологій. Дискримінація за різними ознаками починає проявлятися, як правило, у віці 14-15 років. Приблизно в цьому ж віці серед підлітків збільшується популярність сильних, схильних до домінування особистостей, що провокує зростання агресивної поведінки, особливо серед хлопчиків.

1.7 РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА І ЙОГО НАСЛІДКИ

У багатьох закладах освіти відсутні механізми, що гарантують конфіденційність і безпеку в інформуванні про випадки насильства. Навіть виявлені випадки, зазвичай, не реєструють, а ефективність вжитих заходів систематично не відстежують. Нерідко випадки насильства ігнорують, кривдники залишаються безкарними, а жертв піддають ще більшим і витонченим знущанням.

Не надаючи належного значення випадкам насильства серед учнів, працівники закладу освіти самі часто вдаються до різних насильницьких дій щодо дітей, використовують тілесні покарання і психологічне насильство як засіб підтримки дисципліни.

За свідченнями вчителів, для підтримки дисципліни в школі, вони і їхні колеги зазвичай вдаються до погроз викликати до школи батьків, застосовують крик і лайку, створюють ситуації, щоб дитина відчувала сором уприсутності інших людей, виставляють на певний час до коридору, погрожують вигнати дитину зі школи або відправити до іншої школи, інтернату, спецшколи для малолітніх правопорушників, ставлять дитину в кут, позбавляють уваги, ігнорують її, можуть тріпнути, вдарити лінійкою, дати запотиличника, ляпаса або скубнути за волосся.

Скарги батьків на такі дії не завжди дають бажаний ефект – керівництво закладу освіти, як правило, заперечує факти насильства з боку вчителів. Приховування насильства – наслідок незадовільної роботи керівництва і співробітників і привід для дисциплінарних санкцій. Приховування насильства, вчиненого педагогами або учнями, пояснюється небажанням керівництва освітнього закладу завдавати шкоди своїй репутації, іміджу закладу.

Як свідчить практика, з дітьми, залученими до насильства, вчителі намагаються обговорити те, що сталося, примирити сторони конфлікту, до кривдника застосовують дисциплінарних заходів, а потерпілого спрямовують до соціального педагога чи психолога, якщо

такі є у закладі освіти. При цьому і керівники, й учителі, і психологи та соціальні педагоги не завжди володіють навичками надання ефективної психологічної допомоги учасникам насильства.

Часто після інциденту з насильством в закладі освіти проводять лекції про толерантність, гендерну рівність, ненасильницьке спілкування, організують тренінги з вирішення конфліктів. Однак такі спонтанні заходи профілактики не можуть замінити потреби в систематичному навчанні життєвим навичкам і вивченні питань, пов'язаних з міжособистісними, гендерними та сексуальними стосунками і репродуктивним здоров'ям, в рамках обов'язкової навчальної програми протягом усього періоду навчання.

Низька ефективність профілактичної роботи пояснюється браком знань і навичок у вчителів, нестачею спеціальних навчальних програм для учнів, браком фінансування – низькою заробітною платою вчителів і обмеженими можливостями підвищення кваліфікації у виховній роботі.

Крім того, працівники закладу освіти стикаються з агресивною поведінкою батьків, які захищають своїх дітей, що вчинили насильницькі дії. Низька залученість батьків у життя закладу освіти, а іноді і байдужість до того, що відбувається з їхніми власними дітьми в школі (навіть коли діти стають об'єктами цькування і насильства або розповідають про насильство щодо своїх однокласників), позбавляє працівників закладу освіти важливих союзників у боротьбі з насильством. Всі залучені до насильства особи (потерпілі, кривдники, свідки) відчувають негативний вплив насильства на своє життя. Насильство завдає його учасникам психологічної, соціальної, фізичної (соматичної) і академічної шкоди, яка має різні прояви залежно від ролі учасника.

1.8 НАСЛІДКИ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ, СВІДКІВ ТА КРИВДНИКІВ

НАСЛІДКИ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ

Деякі діти й підлітки на насильство відповідають насильством. Щоб протистояти кривдникові, вони вдаються до самооборони, звертаються по допомогу до друзів, старших братів чи сестер, рідше – до батьків та вчителів. На словесні образи або спроби здирництва діти можуть відповісти асиметрично – застосувати фізичне насильство, що більш притаманно хлопцям. З метою самооборони дівчата можуть вдатися до непрямого насильства. За порівняної рівності сил (фізичних і моральних) насильство може припинитися, якщо кривдник переконується в тому, що не може залякати і деморалізувати жертву. Однак найчастіше насильство буває спрямоване на тих, хто не може дати належного опору.

Постраждали від насильства бояться і соромляться звертатися по допомогу до дорослих і спочатку намагаються захистити себе за допомогою агресії у відповідь, що нерідко

посилює їхні соціальні та психологічні труднощі. Насильство приховують з кількох причин: потерпілий не вірить, що вчителі або батьки зможуть допомогти, боїться ще більшого насильства після втручання дорослих, вважає ганебним «закладати» кривдників. Неможливість попросити про допомогу і зневіра, що вона буде надана, ще більше травмують потерпілого.

Дитину, яка постраждала від насильства, можна визначити за її ізолюваністю від інших учнів, замкненістю, зниженням активності, лякливістю, прагненням уникати спілкування з оточуючими і друзями, відмовою розповісти про те, що відбувається.

Одним з найбільш серйозних наслідків насильства є високий ризик суїцидальної поведінки у постраждалих. В цілому самогубство – не дуже поширене явище серед підлітків, але для тих, хто стає жертвою булінгу, сексуального чи гендерного насильства, ризик самогубства зростає. У випадках постійного і жорстокого булінгу діти і підлітки можуть розглядати самогубство як звільнення від страждань, оскільки з плином часу і за відсутності підтримки і сторонньої допомоги вони поступово втрачають надію на позитивне вирішення проблеми. Їхня безнадія посилюється ірраціональним мисленням, і смерть здається єдиним способом позбавлення від постійного стану травми та супутнього почуття безвиході, болю, самотності.

Особи, які зазнали насильства, можуть відчувати соматичні прояви – часті головні болі та скарги на погане самопочуття під час навчання, порушення сну, болі в животі, поганий апетит, енурез.

У постраждалих від насильства наслідки можуть проявлятися протягом багатьох років у вигляді посттравматичних стресових розладів, тривожності, занепокоєння, соціальної ізоляції, асоціальної поведінки.

Серйозною академічною проблемою є самоусунення постраждалих від навчального процесу. Жертви насильства спочатку можуть запізнюватися на уроки, потім у них з'являється прагнення пропустити урок або певний день тижня через страх піддатися нападам, наприклад урок фізкультури, оскільки інциденти насильства часто відбуваються в роздягальнях. У результаті, в учнів, які зазнали насильства, знижуються навчальна і пізнавальна мотивація та успішність, що в подальшому скорочує для них можливості продовження освіти після закінчення школи або училища.

НАСЛІДКИ ДЛЯ СВІДКІВ

Свідки насильства – це учні, вчителі, допоміжний і технічний персонал закладу освіти та, іноді, батьки. Ставши свідком насильства (не дружньої, а справжньої бійки або витонченого знущання), більшість дорослих, дітей і підлітків переживають відчуття безпорадності і почуття провини внаслідок власної бездіяльності чи неспроможності припинити те, що відбувається, а також страх опинитися на місці жертви. Багато свідків насильства не повідомляють про подію вчителям і не розповідають батькам, тому що сумніваються

в тому, що буде вжито дієвих заходів і гарантовано їхню безпеку. Крім того, для більшості дітей повідомлення про насильство рівнозначно визнанню власної слабкості, невміння справлятися з труднощами, доносу, який не схвалюють однолітки та загрожує відторгненням, покаранням, бойкотом.

Коли насильство не припиняється негайно і повторюється, у частини спостерігачів виникає бажання асоціювати себе з «силою» (кривдником), а не зі слабкістю (жертвою); вони знаходять різні виправдання насильству, звинувачують у ньому жертву. Повторювані сцени насильства притупляють почуття жалю в очевидців, формують толерантність до агресії. Такі переживання погіршують соціально-психологічний клімат в класі (групі), в цілому у закладі освіти і негативно впливають на стосунки серед учнів та між учнями і викладачами. Атмосфера у закладі освіти стає відчуженою і жорстокою. Без надання допомоги свідкам насильства викоринити його неможливо.

НАСЛІДКИ ДЛЯ КРИВДНИКА

Нерідко досвід «успішного» домінування у закладі освіти закріплюється у кривдників як єдино можливий спосіб завоювати бажаний статус у суспільстві. В такому випадку насильство стає способом комунікації кривдника з оточенням (в родині, з колегами на роботі) і в дорослому віці.

Прояви насильства часто супроводжують інші види проблемної поведінки учнів – пропуски занять, куріння, вживання алкоголю, різноманітні правопорушення. Однак не всім кривдникам притаманне таке поєднання проблем, і навпаки, далеко не всі діти й підлітки, у яких є подібні проблеми, обов'язково стають ініціаторами насильства в школі.

У багатьох кривдників нижча успішність, деякі з них через свою агресивну поведінку можуть бути поставлені на облік в поліцію, а в разі серйозних правопорушень або важких наслідків своїх насильницьких дій для життя і здоров'я жертви – понести адміністративну або кримінальну відповідальність.

Якщо насильницькі дії учня у закладі освіти є відображенням домашнього насильства, то кривдник ризикує зазнати фізичного покарання вдома, якщо про його поведінку поінформують батьків. Страх покарання може на деякий час змусити дитину чи підлітка відмовитися від насильства, але не усуне причину агресивної поведінки.

1.9 НАСЛІДКИ ДЛЯ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Прояви насильства у закладі освіти свідчать про проблеми, які є у закладі. У закладах освіти, де випадки насильства відбуваються часто, соціально-психологічна атмосфера є несприятливою, що, в свою чергу, сприяє поширенню й закріпленню насильства. Стикаючись з насильством серед учнів, деякі педагоги і керівники закладів освіти займають позицію

невтручання, вважаючи конфлікти в дитячому та підлітковому колективі нормальним і неминучим явищем, необхідним для виховання характеру, життєстійкості, вміння відстоювати свої погляди, постояти за себе і бути готовими до труднощів у дорослому житті. Потурання «малому» насильству, зазвичай, призводить до його переродження у булінг не тільки слабких і непопулярних учнів, а й учителів.

Аналогічна ситуація складається і в тому випадку, коли у закладі освіти авторитарне керівництво, яке прагне жорстко контролювати усі аспекти життя закладу. Такий контроль тримає педагогічний та учнівський колектив у напрузі і не позбавляє від насильства, а навпаки, сприяє формуванню в учнів моделі агресивної поведінки, спрямованої на однолітків і педагогів.

Керівництво та вчителі закладів освіти, не справляючись з насильством як у першому, так і в другому випадку, часто делегують відповідальність за підтримання видимості порядку самим ініціаторам насильства, піклуючись головним чином, щоб інформація про те, що відбувається в школі або училищі, не стала відомою у вищих інстанціях.

У таких ситуаціях учні гостро відчувають, що вчителі нічого не роблять, і сприймають дорослих як людей, які не контролюють ситуацію, а тому не мають ресурсів для захисту та підтримки потерпілих. Не отримуючи підтримки ні з боку дорослих, ані з боку однолітків, діти, які зазнають насильства, починають пропускати заняття, переходять до іншого закладу або зовсім кидають навчання. При цьому всі учні відчувають наслідки неблагополучної ситуації у закладі: вони не можуть повною мірою концентруватися на навчальному процесі, оскільки не почуваються в безпеці, у них переважають пригнічений настрій, песимізм, інертність, антипатія, нетерпимість і агресивність одне до одного і працівників освітнього закладу, який вони сприймають вороже.

Насильство також негативно позначається на викладачах та інших співробітниках. Узакладах освіти з авторитарним керівництвом об'єктом утисків і приниження стають самі вчителі, допоміжний і технічний персонал. Нездорові стосунки в педагогічному колективі переносяться до учнівського середовища.

Неспроможність або небажання закладу освіти впоратися з проявами насильства призводить до конфліктів з батьками та їх відчуження від школи (училища). Батьки перестають відвідувати батьківські збори, брати участь у житті закладу, переводять потерпілого учня або кривдника до іншої школи чи училища.

Численні негативні наслідки насильства у закладі освіти для всіх залучених сторін вимагають ретельно спланованих і рішучих дій для його подолання.

ЗАГАЛЬНОШКІЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

розділ 2. ЗАГАЛЬНОШКІЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

2.1 МОДЕЛЬ ЗДОРОВОЇ ШКОЛИ

Сучасна школа має надати молодим людям знання та допомогти розвинути уміння та навички, які необхідні для здорового та продуктивного життя як у дитячому та юнацькому віці, так і в подальшому дорослому житті. Тому, поруч з навчанням і вихованням, формування здоров'язберезувальної компетентності – одне з головних завдань закладу освіти. Щоб сприяти здоровій та безпечній поведінці учнів, заклад освіти має створити умови, сприятливі для навчання, успішної соціалізації і гармонійного розвитку дітей та підлітків, а також гарантувати й підтримувати безпечні умови для всіх учасників освітнього процесу.

У рамках освітнього компоненту проекту ВООЗ-МОЗ «Неінфекційні захворювання: профілактика та зміцнення здоров'я в Україні»¹⁵ (2016–2019), як внесок у реалізацію Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку¹⁶ розроблена МОДЕЛЬ ЗДОРОВОЇ ШКОЛИ. Збереження психічного здоров'я та благополуччя дітей та підлітків є одним з пріоритетів Національного плану. МОДЕЛЬ ЗДОРОВОЇ ШКОЛИ ілюструє загальношкільний підхід до збереження та зміцнення здоров'я у закладах загальної середньої освіти та відповідає ключовим принципам національної концепції НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА, підтримує розвиток нової освітньої галузі «Соціальна та здоров'язбережна освіта» та враховує рекомендації ВООЗ, ЮНІСЕФ, а також загальношкільний підхід,¹⁷ рекомендований Центром контролю над захворюваннями (CDC) для міжсекторальної співпраці освітян, медичних працівників, дітей, батьків і громади для формування здорового та безпечного середовища у закладах освіти.

15 Нова українська школа: простір здоров'я. Збереження та зміцнення здоров'я у закладах загальної середньої освіти. Результати освітнього компоненту Проекту МОЗ-ВООЗ «Неінфекційні захворювання: профілактика та зміцнення здоров'я в Україні», 2019

16 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 530-р «Про затвердження Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку»

17 The Whole School, Whole Community, Whole Child model, Centers for Disease Control and Prevention (CDC) <https://www.cdc.gov/healthyschools/wsc/index.htm>

Рис. 6 Модель здорової школи

Запропонована модель є дитиноцентричною, відзначає взаємозв'язок навчання та здоров'я та передбачає взаємодію закладу освіти з громадою. Модель поєднує вісім ключових компонентів та передбачає узгоджені дії всіх працівників закладу освіти задля створення в закладі освіти безпечного та сприятливого для здоров'я середовища. Зважаючи на різноманітність чинників, які можуть спричинити насильство, кожен заклад освіти має розробити комплексний підхід та систему заходів для профілактики й протидії цьому явищу. Попередження насильства та булінгу має бути наскрізною темою у всіх складових Моделі здорової школи: освітнього простору, освіти в галузі здоров'я і безпеки, фізичного виховання, системи шкільного харчування, медичної служби, соціально-психологічної служби, підготовки та здоров'я вчителів, а також взаємодії закладу освіти з сім'єю та громадою. Модель здорової школи передбачає взаємодію всіх працівників закладу та учасників освітнього процесу для створення здорового і вільного від насильства освітнього середовища.

2.2 УПРАВЛІНСЬКІ ТА ПРОСВІТНИЦЬКІ РІШЕННЯ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА ТА БУЛІНГУ

Комплексний загальношкільний підхід до попередження та протидії насильству має поєднати необхідні управлінські та просвітницькі рішення.

УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ

- Заходи щодо безпеки приміщень і території закладу освіти.
- Аналіз соціально-психологічного клімату закладу освіти.
- Розробка загальношкільної політики з попередження насильства і булінгу, документу, який відображає спільну позицію керівництва, педагогічного колективу, учнів та батьків щодо проблеми насильства.
- Розробка та ухвалення внутрішніх нормативних документів, правил поведінки, посадових інструкцій, алгоритмів дій, механізмів повідомлення про випадок насильства, призначення відповідальних за попередження, виявлення та реагування на випадки насильства.
- Підготовка соціально-психологічної служби школи для ефективної роботи з попередження та виявлення випадків насильства, розв'язання конфліктів мирним способом.
- Визначення партнерських державних установ і громадських організацій та механізмів взаємодії з ними для надання допомоги тим, хто постраждав від насильства, кривдникам та свідкам.
- Моніторинг рівня безпеки, комфортності та інклюзивності закладу освіти.

ПРОСВІТНИЦЬКІ РІШЕННЯ

- Вивчення в рамках шкільної програми тем поваги та дотримання прав людини, загальнолюдських цінностей, рівності та недискримінації.
- Реалізація виховних програм, які сприяють розвитку особистості та моральному становленню учнів, духу співробітництва та партнерства, взаємоповаги, навичок ефективного спілкування, критичного мислення, ненасильницького вирішення конфліктів, самозахисту, асертивної поведінки, управління емоціями та подолання стресових ситуацій.
- Професійна підготовка й навчання вчителів та інших працівників закладу освіти принципам позитивного виховання та підтримки дисципліни ненасильницькими методами, способам попередження агресивної поведінки та проявів насильства, стратегіям безпечної поведінки.
- Інформування батьків про проблему насильства та підтримка батьків учнів, які зазнали зущань та насильства.

Комплекс заходів щодо попередження насильства у кожному конкретному закладі освіти має враховувати його специфіку, поточну ситуацію, основні проблеми, можливості наявні ресурси для їх вирішення. Тільки в сукупності ці заходи допомагають створити освітній простір, в якому зменшується вірогідність проявів насильства та підвищується здатність колективу ефективно запобігати конфліктним ситуаціям і реагувати на них.

Рис. 7 Складові формування безпечного та доброзичливого освітнього середовища

2.3 ПОЛІТИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ Й ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ

Ефективна протидія насильству в закладі освіти починається з розробки та прийняття внутрішнього нормативного документу, який регулює політику закладу щодо насильства. Загальношкільна політика щодо попередження й протидії насильству та знуцанням – документ, що визначає загальне розуміння керівництвом, працівниками, учнями та їхніми батьками явища насильства, його видів і форм та відображає їхню спільну готовність протистояти будь-яким його проявам. Зразок структури документу «Політика закладу освіти щодо попередження і протидії насильству» наведено у [Додатку 4.3.](#)

Документ має базуватися на нормах і вимогах національного законодавства – законів України «Про охорону дитинства», «Про запобігання і протидію домашньому насильству», «Про освіту», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу», рекомендаціях Міністерства освіти і науки України та трансформувати їхні ключові положення в конкретні правила поведінки й алгоритми дій щодо профілактики та реагування на випадки насильства для всіх учасників освітнього процесу.

Якщо колектив школи не має чіткої спільної позиції щодо проблеми насильства і не озброєний алгоритмами дій для його попередження і протидії, існує ризик, що кожен учасник освітнього процесу, стикнувшись з проявами насильства чи булінгу, буде діяти (або не діяти) відповідно до своїх уявлень та переконань. Тому такий документ необхідно розробляти колегіально, для чого потрібно створити робочу групу за участю представників адміністрації, вчителів, соціально-психологічної служби, учнів та представників батьківського колективу.

Роботу над створенням політики доцільно розпочати з вивчення соціально-психологічного клімату в школі та обговорення отриманих результатів всім колективом. Якщо немає можливості провести таке дослідження у масштабах всієї школи, можна опитати учнів, батьків та учителів тих класів, де найчастіше виникають серйозні порушення дисципліни, конфліктні ситуації та випадки насильства. Рекомендації з вивчення соціально-психологічного клімату у закладі освіти з метою протидії насильству та булінгу наведено у [Додатку 4.1](#).

Проект документу необхідно представити на загальне обговорення, щоб дійти спільного розуміння проблеми насильства та ролі кожного у її вирішенні. Узгоджений документ затверджують на загальних зборах та інформують про його зміст усіх учасників освітнього процесу.

Основні положення мають бути відображені у статуті закладу освіти, правилах внутрішнього розпорядку, правилах поведінки для учнів, посадових інструкціях вчителів, класних керівників, психологів, соціальних педагогів, вихователів, допоміжного та технічного персоналу.

2.4 СТАТУТ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Згідно з Законом України «Про загальну середню освіту», заклад загальної середньої освіти діє на підставі статуту, який затверджується засновником або уповноваженим ним органом і містить основні положення, що регулюють його діяльність відповідно до законодавства України. Розділи статуту мають містити положення про неприпустимість насильства та дискримінації у стосунках між усіма учасниками освітнього процесу, їхні права, обов'язки та дії у випадку насильства. Зі статутом необхідно ознайомити всіх працівників, учнів та їхніх батьків. Заклад освіти зобов'язаний забезпечити відкритий доступ до статуту на своєму веб-сайті, а у разі його відсутності – на веб-сайті свого засновника.¹⁸

2.5 ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Якщо статут визначає лише основні права та обов'язки учасників освітнього процесу і заборонені дії у школі, правила поведінки детально описують вимоги до поведінки та дотримання встановлених норм і правил особистої безпеки та взаємодії на уроках, перервах, під час спортивних, творчих заходів у різних приміщеннях (класах, коридорах, їдальні, бібліотеці, майстернях, актовій та спортивній залах), на спортивному майданчику, під час чергування, на екскурсіях та інших заходах. З правилами поведінки мають бути ознайомлені всі учні, їхні батьки та працівники закладу освіти.

Правила поведінки мають не тільки закріплювати неприпустимість насильства та дискримінації, але й доступно й зрозуміло для учнів різного віку пояснювати, що є насильством і дискримінацією, їхні прояви та можливі наслідки. У правилах також зазначають заходи, які будуть вжиті до порушників. У правилах пояснюють кому і як учні можуть повідомляти про здійснені випадки або загрозу насильства, а також до кого вони можуть звернутися по допомогу для вирішення конфліктних ситуацій. Правила поведінки для учнів мають розроблятися за їхньої участі. Колективна робота над правилами сприяє розвитку відчуття залученості, досягненню загальної згоди та відповідальності кожного за їхнє виконання.

У правилах внутрішнього трудового розпорядку для працівників закладів освіти вказуються норми педагогічної та трудової етики, заходи, які будуть вжиті керівництвом закладу освіти щодо працівників, які допускають неухважність, дискримінацію, загрози, знущання, фізичне та психологічне насильство щодо учнів або своїх колег, а також заходи захисту працівників, які зазнали знущання або насильства зі сторони учнів. Правила визначають дії працівників у ситуації, коли вони дізнаються про реальні або ймовірні випадки насильства в закладі освіти або стають його свідками.

18 Лист МОН № 1/9-269 від 23.04.19 року «Щодо розроблення статуту закладу загальної середньої освіти».

У правилах також зазначають ті види порушення дисципліни та правопорушення, які є поза межами компетенції закладу освіти (наприклад, носіння та застосування зброї, загроза фізичної сили, сексуальне насильство, крадіжка, пограбування, зберігання та розповсюдження наркотиків), і про які керівництво закладу освіти зобов'язане повідомити у правоохоронні органи та вищі органи управління освітою.

2.6 ПЛАН ЗАХОДІВ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА

Коли сформовано пакет внутрішніх нормативних документів, що регулюють дії та відповідальність усіх учасників освітнього процесу із запобігання та реагування на випадки насильства та знущань, адміністрація та педагогічний колектив мають визначити перелік та першочерговість заходів щодо профілактики насильства та булінгу. На основі такого переліку розробляють план заходів із зазначенням відповідальних осіб та термінів виконання. Зразок плану заходів щодо запобігання насильства та булінгу в закладі освіти наведено у [Додатку 4.4](#).

2.7 ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ З ІНШИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

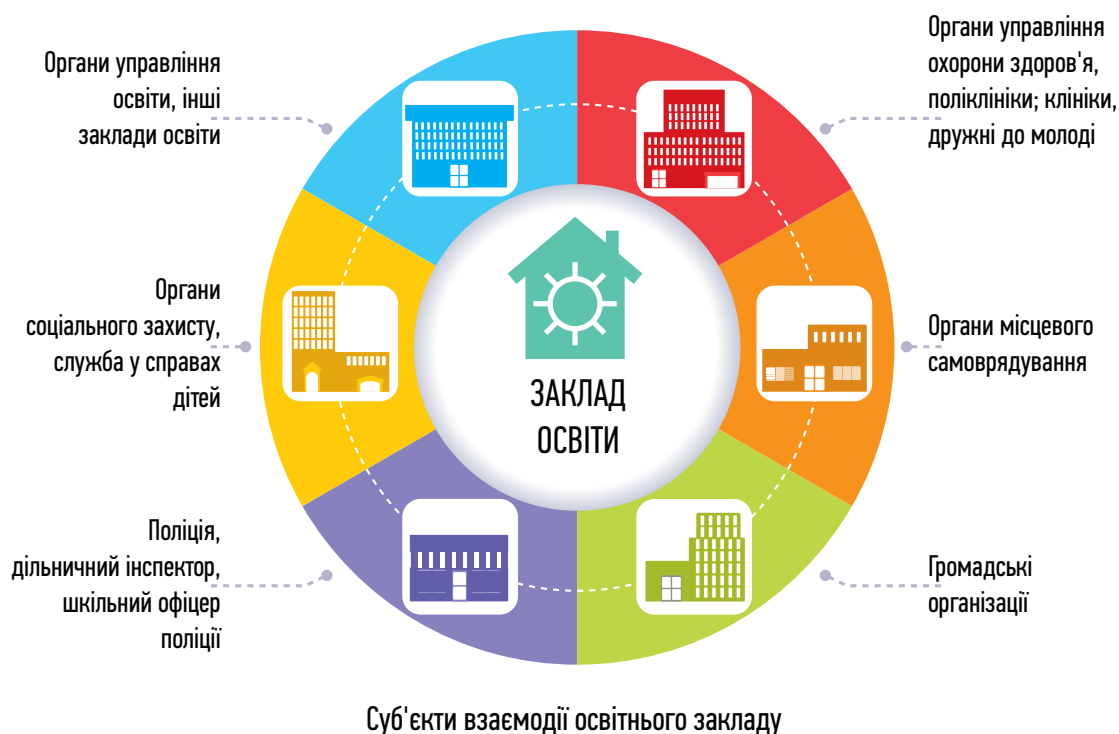
Для запобігання і протидії насильству та булінгу заклад освіти має координувати свою діяльність зі службами у справах дітей, підрозділами органів Національної поліції України, органами опіки і піклування, громадськими організаціями.

Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства вимагає від закладу освіти як внутрішньосистемної, так і міжвідомчої взаємодії.

Умовно таку взаємодію можна розділити на кілька рівнів:

1. Внутрішньовідомча взаємодія: з вищими органами управління освітою (районними / міськими / обласними), іншими закладами освіти, звідки і до яких переходять діти, інклюзивно-ресурсними центрами тощо.
2. Міжвідомча взаємодія: з правоохоронними органами (уповноваженими офіцерами поліції), установами соціального захисту (центрами соціальної допомоги сім'ї і молоді), установами та закладами охорони здоров'я (дитячими поліклініками, клініками, дружніми до молоді тощо).
3. Територіально-адміністративна взаємодія: з органами місцевого самоврядування.
4. Громадська взаємодія: з громадськими організаціями, які працюють в сфері захисту прав дітей, протидії насильству, підтримують постраждалих, надають психологічну допомогу тощо.

Рис. 8 Загальна схема міжвідомчої та внутрішньовідомчої взаємодії для попередження та протидії насильству у закладах освіти

2.8 НАВЧАННЯ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ТА ВЧИТЕЛІВ

Органи управління у сфері освіти уповноважені включити до освітніх програм теми із запобігання та протидії домашньому насильству і булінгу, забезпечити підвищення кваліфікації педагогічних працівників, надати методичну підтримку закладам освіти з питань запобігання та протидії домашньому насильству і булінгу.¹⁹

Для ефективної протидії насильству та булінгу, керівники, вчителі та інші працівники закладу освіти мають володіти інформацією про насильство в освітньому середовищі, знати його причини, форми прояву та наслідки, а також усвідомлювати свою роль та ступінь

19 Лист МОН України №790 від 29.12.2018р. «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»

відповідальності у вирішенні проблеми насильства в школі. Для цього необхідно мати відповідні інструменти: посадові інструкції, алгоритми дій, технології від виявлення і реєстрації до надання допомоги всім учасникам випадку насильства.

Крім того, важливо, щоб у педагогічному колективі на чолі з керівництвом були сформовані культура безконфліктної поведінки, навички конструктивного спілкування з учнями та колегами, мотивація не залишати без уваги прояви насильства, негайно втручатися, щоб припинити насильство і надавати допомогу залученим сторонам.

Формування професійної готовності до такої діяльності забезпечує спеціальна підготовка майбутніх вчителів у педагогічних коледжах і вишах, а також через систему перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників освіти. Вчителі та керівники закладів освіти можуть пройти спеціальний курс щодо запобігання насильства, булінгу та дискримінації, вивчити ці теми в рамках інших курсів у форматі окремих тематичних модулів, або скористатися можливостями навчання онлайн.

Поряд з керівниками освітніх установ та педагогічними працівниками (вчителями, психологами та соціальними педагогами), необхідно забезпечити підготовку та інструктаж з питань профілактики насильства для технічних співробітників і допоміжного персоналу закладу освіти.

В умовах безперервного освітнього процесу для всіх співробітників закладу освіти доцільно проводити короткі одноденні (4–6-годинні) семінари-практикуми, в результаті яких адміністрація закладу, вчителі та інші працівники зможуть:

- отримати загальне уявлення про насильство в освітньому середовищі, його масштаби, види і форми прояву;
- дізнатися про причини і чинники насильства, особистісні характеристики учасників насильства (потерпілих, кривдників, свідків), ознаки, за якими можна розпізнати постраждалих від насильства і кривдників;
- дізнатися про наслідки насильства для його учасників, навчального колективу і освітнього закладу в цілому;
- ознайомитися з заходами профілактики і діями для припинення насильства, інформування керівництва закладу освіти і надання допомоги всім особам, залученим до конфлікту;
- оволодіти практикою розробки організаційно-управлінських заходів з профілактики та реагування на випадки насильства, в тому числі проведення аналізу ситуації в освітній установі, виробленні політики установи щодо насильства, правил поведінки, посадових інструкцій і алгоритмів дій для всіх учасників освітнього процесу.

До початку навчання за допомогою анкетування бажано визначити рівень інформованості його учасників про проблему насильства, щоб після його закінчення виявити і оцінити результати (ефективність) проведеного навчання, а також спланувати подальші дії.

Зразок програми навчальних семінарів як для керівників, так і для вчителів та інших працівників закладу освіти наведено у **Додатку 4.5**. У навчанні керівників проблема запобігання насильства розкривається з управлінської точки зору, основну увагу приділяють організаційним заходам і діям директора та адміністрації закладу з профілактики та реагування на насильство. Програма навчання співробітників має на меті розкрити їхню роль у попередженні насильства щодо учнів і надання допомоги учасникам конфліктної ситуації.

Щоб навчання було цікавим та ефективним, доцільно:

- залучити до проведення семінарів спеціально підготовлених тренерів або педагогів, які пройшли навчання з питань запобігання насильству і мають досвід роботи в цій темі;
- вибрати відповідне місце для занять – це може бути навчальний клас або інша аудиторія на 20–25 осіб, оснащена мультимедійним обладнанням;
- узгодити список учасників семінару з керівництвом закладу освіти і заздалегідь пояснити його мету, завдання і актуальність, щоб мотивувати до активної і зацікавленої участі;
- розглядати учасників семінару як експертів, що володіють знаннями і навичками, якими вони можуть поділитися один з одним під час занять;
- використовувати як основні методи взаємодії між учасниками і тренером інтерактивне спілкування, діалог, групове обговорення;
- приділяти достатньо часу вступним вправами на початку семінару для занурення його учасників доколективної взаємодії і підбиттю підсумків спільної роботи після закінчення семінару;
- для швидшого й правильного сприйняття і закріплення інформації, роздати учасникам семінару довідкові матеріали, які можна використовувати як під час групових занять, так і самостійно, а також наочні засоби навчання (електронні презентації, відеоролики).

Навчання керівників і педагогів з проблематики насильства не обмежується проведенням лише одного семінару чи тренінгу. Це систематична робота з урахуванням ситуації в закладі освіти. Підвищення компетенцій співробітників з питань профілактики насильства і їхнього залучення до обговорення цієї проблеми може здійснюватися не тільки в рамках спеціально

організованих навчальних занять, а й під час проведення робочих нарад, засідання педагогічної ради, ради з профілактики, розбору конкретних випадків і аналізу ефективності вжитих заходів.

2.9 ІНФОРМУВАННЯ БАТЬКІВ

Батьки – найближчі до дітей люди. Від поведінки батьків, їхнього стилю виховання, ставлення до дитини та інших людей, багато що залежить в формуванні її особистості і розвитку соціальних навичок, в тому числі навичок адаптації до колективу однолітків і поведінки в закладі освіти. Попри доступність численних джерел інформації про виховання дітей (книг, тематичних журналів, окремих публікацій і спеціальних сайтів в Інтернеті тощо), багато батьків не мають чіткого уявлення про те, як навчити свою дитину ефективно спілкуватися з однолітками і дорослими, вирішувати конфліктні ситуації, справлятися з невдачами, бути впевненою у своїх силах і успішною в досягненні цілей.

Педагогічний колектив може надавати батькам цінну підтримку, навчати і консультувати їх з питань виховання дітей без застосування насильства і розвитку у них особистісних і соціальних (життєвих) навичок задля профілактики насильницької або віктимної поведінки.

Найпоширенішою і доступною формою взаємодії закладу освіти з батьками є батьківські збори. Під час зборів поряд з поведінкою учнів, їхніми досягненнями і прогалинами в навчанні, вчителі можуть обговорити різні питання, пов'язані з вихованням дітей, проявом насильства у сім'ї, у закладі освіти та як цього не допустити, своєчасно виявити симптоми неблагополуччя і надати допомогу як постраждалим (для подолання наслідків насильства), так і кривдникам (для зміни поведінки). Класний керівник може запросити на батьківські збори психолога, соціального педагога, уповноваженого з прав дитини, представників адміністрації та керівника закладу освіти. Орієнтовна тематика для обговорення на батьківських зборах наведена у [Додатку 4.6](#).

Крім батьківських зборів, можна використовувати й інші форми роботи з батьками. Серед них: батьківсько-вчительська конференція, сімейний клуб, конференція батьків (матерів), тренінги з проблем виховання дітей, спільні творчі та спортивні заходи (свята, фестивалі, походи, спортивні змагання) тощо.

Вчителі та шкільні психологи можуть застосовувати також і індивідуальні форми спілкування з батьками, такі як консультація, бесіда, телефонна розмова, відвідування сім'ї, спільна зустріч з батьками та фахівцями (психологом, соціальним педагогом, медичним працівником, уповноваженим з прав дитини).

На допомогу батькам можна підготувати інформаційні матеріали, наприклад:

- сформувати тематичну бібліотеку книг, посібників, відеофільмів, нормативних документів освітнього закладу з питань профілактики насильства;

- підготувати пам'ятки з безконфліктного спілкування з дітьми, визначення ознак насильства і знущань над дитиною та її агресивної поведінки;
- укласти буклети з алгоритмами дій у разі порушення прав дитини або вчинення насильства щодо неї в закладі освіти і контактними даними організацій, куди можна звернутися по допомогу.

2.10 НАВЧАННЯ УЧНІВ

Провідну роль у боротьбі з булінгом та насильством відведено педагогічним працівникам закладів загальної середньої освіти, на яких покладено обов'язки щодо проведення з учасниками освітнього процесу виховної роботи та інформаційно-просвітницьких заходів.

Одним з важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі є формування в учнів умінь і навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних стосунків. Для цього до навчального плану закладу освіти необхідно включити програми, які навчають дітей навичкам управління своєю поведінкою, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, розпізнавання маніпуляцій і опору негативному впливу, самостійного прийняття рішень. Важливо, щоб в рамках таких програм також обговорювали питання, пов'язані зі сексуальним і репродуктивним здоров'ям та поведінкою. Подібні програми допомагають учням засвоювати загальнолюдські цінності, вчитися поважати права і гідність людини, її самобутність, гендерну рівність, підвищувати самоповагу і зміцнювати самооцінку.

Такі програми потрібно:

- розробляти за участю різних фахівців в області дитячої підліткової психології, педагогіки та права;
- складати з урахуванням реальних потреб учнів в інформації, їх вікових особливостей і когнітивних можливостей;
- розробляти з урахуванням ключових пізнавальних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних чинників зміни поведінки.

У цих програмах необхідно:

- використовувати ціннісно-мотиваційний підхід, щоб актуалізувати в учнів цінність здорових міжособистісних взаємин без насильства і дискримінації;
- активно залучати учнів-хлопчиків до обговорення для зміни гендерних стереотипів і норм, що підживлюють гендерне насильство як щодо дівчаток (жінок), так і щодо хлопчиків (чоловіків);

- застосовувати інтерактивні методи навчання для активного залучення учнів до освітнього процесу;
- враховувати вплив навколишнього соціального середовища, поширені в суспільстві стереотипи, соціокультурні особливості та національні традиції, наявні моделі поведінки дорослих, дітей та підлітків;
- розглядати приклади ситуацій, пов'язаних із проявом насильства, способи попередження таких ситуацій і виходу з них;
- враховувати рівень професійної підготовки педагогів і ресурсні можливості закладу освіти.

Навчати учнів протидії насильству можуть спеціально підготовлені педагоги або психологи, які мають навички ефективної комунікації та готові обговорювати з учнями різні, в тому числі делікатні теми, пов'язані з міжособистісними та сексуальними стосунками. Цих фахівців необхідно забезпечити відповідними методичними, навчальними та інформаційними матеріалами.

Під час проведення навчальних занять, необхідно створити психологічно комфортну і безпечну атмосферу, щоб зміст обговорень, висловлювань був особистісно прийнятним, цінним для кожного з учасників. Це досягається за допомогою методів навчання, у яких педагог виступає як модератор, і, не пропонуючи готових рішень і оцінок, спонукає учнів до самостійного визначення свого ставлення до різних життєвих ситуацій і вибудовування моделі своєї поведінки.

2.11 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ДІЇ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Важливо, щоб усі працівники закладу освіти – директор, заступник директора, вчитель, психолог, медичний працівник, охоронець та інші – розуміли ступінь відповідальності за допущення насильницьких дій, а в разі зіткнення з насильством або спробою його здійснення третьою особою – знали, як діяти, щоб припинити насильство.

Для цього в посадових інструкціях кожного співробітника, залежно від його компетенцій і повноважень, або в окремих нормативних актах (наказ, розпорядження) зазначають функції і можливі дії щодо запобігання насильству і реагування на його випадки. Крім того, під час проведення атестацій педагогічних працівників необхідно оцінювати виконання ними таких обов'язків.

За застосування щодо учнів самим керівником, педагогом чи іншими співробітником закладу освіти методів виховання та інших дій, пов'язаних з фізичним та/або психологічним насильством, керівник або співробітник може бути звільнений із займаної посади.

Згідно зі статтею 53 Закону України «Про освіту», педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані:

- захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам;
- повідомляти керівництво закладу освіти про факти булінгу (цькування) стосовно здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, інших осіб, яких залучають до освітнього процесу, свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу (цькування).

Директор закладу освіти

Директор закладу освіти несе персональну відповідальність за життя і здоров'я, дотримання прав і свобод учнів та працівників. Відповідно до статті 26 Закону України «Про освіту», керівник закладу освіти забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), зокрема:

- розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію насильству й булінгу в закладі освіти;
- розглядає заяви про випадки булінгу здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування;
- скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу в закладі освіти;
- інформує батьків учнів та організовує взаємодію з органами управління освітою, закладами охорони здоров'я, соціальної допомоги, психологічними службами для протидії насильству та надання допомоги потерпілим.

Заступник директора, відповідальний за профілактику та протидію насильству та булінгу:

- організовує та контролює освітній та виховні процеси без дискримінації, пропаганди насильства чи агресії;
- створює умови для навчання всіх співробітників закладу освіти методам профілактики насильства і навичкам його виявлення, запобігання і надання допомоги учасникам конфлікту;
- організовує розгляд випадків насильства та надання допомоги; організовує моніторинг навчання, поведінки і соціалізації учнів з особливими освітніми потребами та інших учнів, які через особистісні, сімейні, соціальні та інші чинники мають високий ризик зазнати насильства і дискримінації;
- підтримує зв'язок з батьками учнів, в тому числі через батьківський комітет та класних керівників.

Учитель / класний керівник:

- у щоденній роботі з учнями використовує методи гуманної педагогіки, засоби і форми навчання і виховання відповідно до вікових, психологічних і фізичних особливостей учнів;
- неухильно дотримується правил внутрішнього трудового розпорядку, етичних норм у спілкуванні з учнями, батьками, колегами, керівництвом, однаково ставиться до всіх учнів, не допускає дискримінаційних дій;
- формує в учнів навички міжособистісного спілкування, вміння домовлятися і вирішувати конфлікти мирним шляхом;
- здійснює постійний нагляд за колективом учнів для раннього виявлення міжособистісних конфліктів, формування угруповань, ізоляції та цькування замкнених, емоційно нестабільних учнів, в тому числі які мають особливі освітні потреби, особливості розвитку і поведінки, для своєчасного надання допомоги і підтримки;
- не залишає без уваги повідомлення про випадки насильства, спиняє агресивну поведінку, своєчасно обговорює з батьками проблеми в поведінці учнів і спільні дії щодо їх подолання.

Психолог, соціальний педагог

Психолог, соціальний педагог, так само як і всі інші співробітники закладу освіти у випадку насильства діють відповідно до порядку і алгоритмів дій, встановлених в закладі освіти; беруть участь у розборі випадків, надають психологічну, соціальну та іншу допомогу

учасникам конфліктної ситуації, дотримуються конфіденційності і зберігають у таємниці всі особисті відомості про учасників конфлікту.

Уповноважений з прав дитини (за наявності у закладі освіти)

Уповноваженого з прав дитини обирають на загальних зборах закладу освіти з числа вчителів, психологів, соціальних педагогів або батьків учнів. Уповноважений працює на громадських засадах з метою профілактики порушень прав і відновлення порушених прав учасників освітнього процесу:

- сприяє формуванню правової культури і правової свідомості, здійснює роз'яснювальну роботу серед керівництва і працівників закладу освіти, учнів та батьків з питань дотримання їхніх прав, неприпустимості насильства і дискримінації, відповідальності за вчинення насильницьких дій та бездіяльності щодо їх запобігання і припинення;
- забезпечує незалежний контроль, приймає і розглядає скарги і заяви учнів та їхніх батьків, працівників закладу освіти, щопов'язані з актами насильства і дискримінації та конфліктними ситуаціями;
- ініціює розслідування випадків насильства та стежить за дотриманням прав залучених сторін; проводить переговори з їх учасниками, сприяє примиренню сторін та відновленню порушених прав;
- за потреби залучає до розв'язання проблемної ситуації адміністрацію закладу освіти, вищі органи управління освіти, органи опіки та піклування, правоохоронні органи, правозахисні організації.

Допоміжний персонал:

Важливу роль у попередженні випадків насильства відіграє допоміжний персонал: медичний працівник, бібліотекар, працівники шкільної їдальні, гардеробу, лаборанти, секретар, охоронець. У своїй повсякденній роботі їм доводиться спостерігати за неформальними стосунками між учнями, проявами домінування старших над молодшими, сильних над слабкими, бути свідками бійок, знущань.

Задля протидії насильству ці працівники:

- мають стежити за тим, щоб до будівлі закладу освіти та на його територію не потрапляли сторонні особи, а учні не залишали заклад до закінчення занять;
- наглядати за учнями в вестибюлі, гардеробі, коридорах школи і повідомляти класному керівнику, відповідальному заступнику директора про випадки насильства, а також поведінку учнів, що дозволяє запідозрити вчинення ними або щодо них насильницьких дій;

- наглядати за поведінкою дорослих – педагогів, співробітників, батьків, і, в разі вчинення ними насильницьких дій, негайно повідомляти про це керівництво закладу освіти;
- припиняти конфлікти;
- у разі загрози життю і здоров'ю учнів, надавати першу допомогу і викликати швидку медичну допомогу.

Технічний персонал

Профілактиці та протидії насильству також має сприяти технічний персонал – прибиральниці, водій шкільного автобуса, двірник, електрик, слюсар тощо. Ці працівники:

- не повинні допускати учнів у технічні приміщення (підвали, комори, бойлерні, гаражі) та інші «затишні» місця (під сходові клітини, тамбури, віддалені ділянки території закладу освіти), де можуть відбутися насильницькі дії;
- виявивши учнів у таких місцях, з'ясовують, з якою метою вони там, і стежать, щоб учні їх залишили;
- під час прибирання й технічного обслуговування туалетних кімнат, душових і спортивних роздягалень звертають увагу на поведінку учнів і за підозри на вчинення насильницьких дій, негайно повідомляють черговому вчителю або адміністратору.

Водієві шкільного автобуса під час перевезення учнів потрібно спостерігати за пасажирами, звертати увагу на їхню поведінку під час посадки та висадки, інформувати адміністрацію закладу освіти про події та факти, що дозволяють підозрювати вчинення насильницьких дій.

Ставши свідками бійки або іншої конфліктної ситуації, що супроводжується насильством, допоміжний та технічний персонал має діяти відповідно до порядку, встановленого в закладі освіти.

РЕАЛІЗАЦІЯ
ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ,
ВИЯВЛЕННЯ І РЕАГУВАННЯ
НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА,
НАДАННЯ ДОПОМОГИ
УЧАСНИКАМ КОНФЛІКТНОЇ
СИТУАЦІЇ

розділ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ, ВИЯВЛЕННЯ І РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА, НАДАННЯ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ

3.1 ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Територія і приміщення закладу освіти має перебувати під організованим наглядом. Огорожа, контроль та нагляд за всіма входами на територію і приміщення дозволяють виключити присутність у закладі сторонніх людей. Для цього заклад освіти може організувати пост охорони, кнопку тривожної сигналізації, відеонагляду за територією, спортивним майданчиком і спортивною залом, коридорами, сходами, їдальнею, роздягальнями та гардеробами, іншими віддаленими або мало відвідуваними місцями. У школі не повинно залишатися бездоглядних місць. Особливий контроль необхідно здійснювати у тих місцях, де найчастіше трапляються випадки насильства: роздягальні, туалетні кімнати, технічні приміщення. Туалети мають бути оснащені індивідуальними кабінками для дотримання приватності, безпечного і комфортного особистого простору.

Нагляд за ситуацією в приміщеннях і на території навчального закладу повинні здійснювати, насамперед, співробітники охорони. Учні старших класів можна залучати до чергування у школі тільки під наглядом чергового викладача чи адміністратора. Перед чергуванням з учнями потрібно провести інструктаж про порядок дій і дотримання особистої безпеки в разі виникнення конфліктних ситуацій.

Варто взяти до уваги, що кривдники, їхні прихильники та інші учні можуть негативно ставитися до чергових, які повідомляють працівникам закладу освіти про випадки насильства. Черговим можуть погрожувати або вчинити щодо них насильницькі дії. Тому всім учням необхідно пояснити, що повідомляють про випадок насильства, насамперед, в інтересах учасників конфліктної ситуації, включаючи кривдника, для припинення насильства, збереження життя і здоров'я й попередження правопорушень, які можуть спричинити адміністративне чи кримінальне покарання. Крім того, під час розгляду випадку насильства та його обговорення з учнями, працівники закладу освіти не повинні згадувати чергових (так само як і на будь-яких інших) учнів як тих, хто повідомив про подію.

3.2 ПІДТРИМКА ПОЗИТИВНОГО КЛІМАТУ В КЛАСІ

Позитивний соціально-психологічний клімат в класі – заслуга класного керівника та ознака довірливих і шанобливих стосунків, як між учителем та учнями, так і серед учнів. У дружньому, згуртованому класі, де вчитель з повагою ставиться до кожного учня, підтримує конструктивні стосунки з іншими викладачами і неагресивно, але твердо припиняє будь-які спроби насильства і знущань, випадки насильства трапляються рідко.

Кожен викладач може своїм особистим прикладом демонструвати негативне ставлення до насильства в будь-яких його проявах, поводити себе так, щоб підтримувати в класі здорові стосунки.

ПОРАДИ ВЧИТЕЛЮ ЗІ СТВОРЕННЯ І ПІДТРИМКИ ПОЗИТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У КЛАСІ:²⁰

- Для підтримки дисципліни і управління освітнім процесом використовуйте позитивний підхід: у міру можливості формулюйте правила поведінки і вимоги до учнів у формі «як треба», а не як «не треба» робити. Підкріплюйте конструктивну поведінку учнів зоровим контактом, схвальним кивком голови або посмішкою.
- Залучайте учнів до різних спільних справ, щоб кожен відчував свою причетність до вирішення загальних завдань: підготовки заходів, чергування, організації екскурсії, толоки, проведення акцій тощо. Заохочуйте участь сором'язливих і боязких дітей і підлітків. Давайте їм завдання, в яких вони зможуть реалізувати себе повною мірою і подолати сором'язливість. Підтримуйте бажання учнів допомагати одне одному у виконанні домашнього завдання, підготовці до контрольної роботи, тренуванні спортивних навичок.
- Акцентуйте важливість і цінність різноманіття (культурного, національного, релігійного), а також різних здібностей і умінь, смаків і уподобань, фізичних та інтелектуальних можливостей. Підкресліть, що всі люди в цілому і учні даного класу зокрема чимось відрізняються одне від одного, і саме це надає їм неповторність. За необхідності розкажіть про причини, за якими деякі учні ведуть себе не так, як інші, поясніть, що вони відчують труднощі в навчанні, мають обмеження щодо занять спортом та іграх через стан здоров'я.

20 За матеріалами: UNESCO. Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers. Paris, UNESCO, 2011
Кравцова М. М. Дети-изгои. Психологическая работа с проблемой. – (Психолог в школе). – М., 2005;
Anti-bullying procedures for primary and post-primary schools, 2013 <https://www.education.ie/en/Publications/Policy-Reports/Anti-Bullying-Procedures-for-Primary-and-Post-Primary-Schools.pdf>

- Не допускайте самі і припиняйте з боку інших будь-які глузування, образливі коментарі на адресу учнів, які мають особливі освітні потреби, особливості у фізичному чи розумовому розвитку, зовнішній вигляд, поведінку, а також гендерно неконформних учнів, менш успішних у навчанні або гірше розвинених фізично, мігрантів, представників національних або релігійних меншин, дітей, сім'ї яких мають низький соціальний і матеріальний статус.
- Не протиставляйте учня колективу ні в позитивному, ані в негативному світлі. Не перехвалюйте учня як найдібнішого, найрозумнішого, найвідповідальнішого, щоб не викликати до нього заздрості. Також не виокремлюйте учня як єдиного, хто не вирішив задачу, не пробіг дистанцію, не брав участі в заході, щоб не принизити його і не виставити на посміховисько. У класі не повинно бути «улюбленців» і тих, кому вчитель явно не симпатизує.
- Не обговорюйте і не оцінюйте особистісні якості учня перед усім класом: не порівнюйте учнів, їхні здібності, вміння, досягнення, не обговорюйте недоліки й слабкі місця учнів, щоб не провокувати глузування і знущання над ними. Заохочуйте співпрацю, а не суперництво.
- Своїм особистим прикладом демонструйте шанобливе ставлення до всіх членів колективу, пояснюйте учням, як поводитися і спілкуватися з повагою до співрозмовника. Не залишайте без уваги жодного випадку зневажливої поведінки або висловлювання, що принижує гідність людини через її стать, етнічне походження, національність, мову, релігійну приналежність, соціально-економічне становище, наявність інвалідності або захворювання, гендерну ідентичність.
- Використовуйте дисциплінарні заходи, які мають виховний, а не каральний характер. Якщо робите учню чи учениці зауваження, давайте характеристику вчинкам і можливим наслідкам, а не особистості. Обговорюйте те, що трапилось, не робіть узагальнень, що він/вона поводить так завжди. Це тільки закріплює негативну поведінку.
- Не притягуйте весь клас до колективної відповідальності за порушення дисципліни, провину окремого учня або його нездатність виконати колективне завдання.
- Учня, якого в класі не приймають, або того, хто систематично порушує дисципліну на уроці, можна посадити поруч з упевненим в собі, таким, що має певний авторитет у однокласників, і неагресивним однолітком. Не підсилюйте ізоляцію учнів, саджаючи їх окремо. Якщо активніший і агресивно налаштований учень постійно ображає свого тихого сусіда, розсадіть їх, не допускаючи закріплення такої поведінки.

- У класі, де є відторгнені діти, під час проведення командних або групових заходів розподіляйте учнів заздалегідь, щоб не допустити ситуації, коли жодна команда не захоче прийняти їх до себе. У такому класі за можливості запобігайте змаганням і суперництву, щоб цих дітей не звинуватили у невдачі команди.
- Допоможіть непопулярному учневі засвідчити свою корисність для колективу. Залучіть його до участі в заході класу, де він зможе реалізувати свої здібності. Спільна діяльність згуртовує колектив.

3.3 РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА

Якщо стало відомо про випадок фізичного або психологічного насильства або спроби його здійснення, про випадок жорстокого поводження, цькування чи дискримінації, наслідки якого не вимагають негайного надання медичної допомоги:

1. Негайно припинити насильницькі дії, агресивну поведінку кривдника (кривдників). Заспокоїти дитину, яка зазнала насильства.
2. Задokumentувати випадок. Забезпечити розбір випадку насильства (за необхідності – з залученням спеціальної комісії, створеної з числа співробітників закладу освіти), після отримання повної інформації про випадок, розгляду рекомендацій комісії і обговорення випадку з залученими сторонами, заступником, відповідальним за профілактику насильства, вчителями та психологами. Якщо висновок комісії підтвердить, що дії кривдника були системними і випадок має ознаки булінгу, керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити органи Національної поліції та службу у справах дітей.

3. Вжити дисциплінарних заходів щодо працівників закладу освіти, які допустили насильницькі дії щодо учнів або колег.
4. Вжити дисциплінарних заходів щодо працівників закладу освіти, які своєчасно не зреагували на тривожні сигнали (залишили без уваги повідомлення про прояви насильства, ігнорували конфліктні ситуації) або не припинили насильницькі дії, свідками яких вони стали або про які знали.
5. Вжити щодо учнів, які вчинили насильство, виховні та дисциплінарні заходи, в числі яких можуть бути бесіда, зауваження, догана, подальше спостереження і надання психологічної допомоги.
6. Забезпечити надання всім учасникам конфліктної ситуації необхідної допомоги і підтримки, в тому числі із залученням служби медіації та примирення.

Якщо випадок насильства спричинив за собою наслідки, які потребують негайного надання медичної допомоги (фізична травма, кровотеча, втрата свідомості, психологічний шок тощо):

1. Надати невідкладну допомогу силами медичного працівника закладу освіти або інших співробітників, які мають навички надання першої допомоги.
2. Поінформувати батьків як потерпілого учня/учениці, так і батьків кривдника про випадок, провести з ними бесіду, обговорити заходи захисту і допомоги потерпілим, застосувати виховні і дисциплінарні заходи щодо кривдника, а також необхідну для зміни його поведінки психологічну допомогу.

Керівництво закладу освіти негайно інформує керівництво вищого органу управління освітою, правоохоронні органи, батьків постраждалого учня/учениці, батьків кривдника про важкий випадок фізичного або психологічного насильства, сексуального насильства, носіння і застосування зброї, зберігання і розповсюдження наркотиків, загрози фізичної розправи, вимагання, крадіжки, пограбування.

3.4 ДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ВІДПОВІДНО ДО СХЕМИ РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ НАСИЛЬСТВА

1. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ВИПАДОК НАСИЛЬСТВА АБО ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКУ НАСИЛЬСТВА

ОСОБА, ЯКА ЗАЗНАЛА НАСИЛЬСТВА:

- Особисто повідомляє працівникові закладу освіти, якому довіряє, або інформує працівників закладу будь-яким іншим способом.
- Повідомляє батькам.

БУДЬ-ХТО З УЧНІВ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ СВІДКАМИ АБО ДІЗНАЛИСЯ ПРО ВИПАДОК:

- Особисто повідомляє працівникові закладу освіти, якому довіряє, черговому вчителю, адміністратору або інформує працівників закладу освіти у будь-який інший спосіб.

ОДИН З БАТЬКІВ ПОСТРАЖДАЛОГО/РОДИЧ:

- Звертається (усно, письмово, за допомогою електронних комунікацій) до класного керівника, відповідального заступника директора, директору закладу освіти.

БУДЬ-ХТО З БАТЬКІВ, ЯКІ СТАЛИ СВІДКАМИ АБО ДІЗНАЛИСЯ ПРО ВИПАДОК:

- Повідомляє класному керівнику, відповідальному заступнику директора, директору закладу освіти.

Про насильство щодо дитини можуть свідчити особливості її поведінки, настрою, зовнішній вигляд, «безпричинні» пропуски занять і зниження успішності. За виявленні схожих ознак будь-який працівник закладу освіти або учень повинен повідомити про них класному керівникові або заступникові директора, відповідальному за протидію насильству. Працівники закладу освіти повинні негайно приступити до розбору випадку і, якщо насильство справді було, надати допомогу.

2. НЕГАЙНЕ ВТРУЧАННЯ З МЕТОЮ ПРИПИНИТИ НАСИЛЬСТВО**БУДЬ-ЯКИЙ ПРАЦІВНИК ЗАКЛАДУ ОСВІТИ, ЯКИЙ СТАВ СВІДКОМ АБО ДІЗНАВСЯ ПРО ВИПАДОК НАСАЛЬСТВА:**

- Розбороняє учасників (без застосування фізичної сили, яка може завдати шкоди учасникам конфлікту). За необхідності кличе на допомогу охорону, інших працівників закладу.
- Інформує класного керівника, заступника директора, а за їхньої відсутності – чергового адміністратора.

БУДЬ-ХТО З УЧНІВ, ЯКІ СТАЛИ СВІДКАМИ АБО ДІЗНАЛИСЯ ПРО ВИПАДОК:

- Негайно повідомляють будь-кому з працівників закладу освіти.

БУДЬ-ХТО З БАТЬКІВ, ХТО СТАВ СВІДКОМ АБО ДІЗНАВСЯ ПРО ВИПАДОК:

- Розбороняє учасників (без застосування фізичної сили, яка може завдати шкоди учасникам конфлікту). За необхідності кличе на допомогу охорону, інших працівників закладу освіти.

3. НАДАННЯ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ЗАЗНАЛА НАСИЛЬСТВА

БУДЬ-ЯКИЙ ПРАЦІВНИК ЗАКЛАДУ ОСВІТИ, УЧЕнь, ХТОСЬ ІЗ БАТЬКІВ, ХТО ОПИНИВСЯ СВІДКОМ АБО ДІЗНАВСЯ ПРО ВИПАДОК:

- Надає першу допомогу.
- Викликає медичного працівника закладу освіти або супроводжує потерпілого в медичний кабінет.

У випадку загрози життю і здоров'ю потерпілого МЕДИЧНИЙ ПРАЦІВНИК, ПРЕДСТАВНИК АДМІНІСТРАЦІЇ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ, А ЗА ЇХНЬОЇ ВІДСУТНОСТІ – БУДЬ-ХТО З ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ:

- Викликає швидку медичну допомогу.
- Надає першу допомогу.
- Повідомляє батькам потерпілого учня.

4. РОЗБІР І РЕЄСТРАЦІЯ ВИПАДКУ НАСИЛЬСТВА

КЛАСНИЙ КЕРІВНИК, А ЗА ЙОГО ВІДСУТНОСТІ – ЧЕРГОВИЙ АДМІНІСТРАТОР:

- Розмовляє з потерпілим, кривдником, свідками (за необхідності з залученням психолога закладу освіти), документує випадок та інформує про нього заступника директора, відповідального за попередження та протидію насильству або директора закладу.
- Повідомляє батькам потерпілого і кривдника, зважаючи на ситуацію, характер і наслідки випадку.

Якщо насильницькі дії вчинені або їх заохочує керівництво закладу освіти, про це має бути проінформований вищий орган управління освітою, а в разі булінгу та насильства, що спричинило тяжкі наслідки – правоохоронні органи, правозахисні організації.

У повідомленні батькам, необхідно враховувати, що це може поставити потерпілого або кривдника в ситуацію загрози застосування насильства щодо нього або нанесення йому іншої шкоди з боку батьків.

ПСИХОЛОГ, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ:

- Консультують класного керівника, відповідального заступника директора і беруть участь у розборі випадку.

УПОВНОВАЖЕНИЙ З ПРАВ ДИТИНИ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ:

- Розглядає повідомлення про насильство, скарги учнів, батьків, працівників закладу освіти в зв'язку з насильством і порушенням прав здобувачів освіти або працівників закладу.
- За потреби бере участь в розборі випадку, розмовляє з учасниками, батьками, працівниками закладу освіти.
- За потреби ініціює розслідування випадку насильства або порушення прав.

ЗАСТУПНИК ДИРЕКТОРА, ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА НАПРЯМОК ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ:

- Розглядає повідомлення про насильство, скарги і заяви учнів, батьків, працівників закладу освіти в зв'язку з насильством.
- Реєструє інформацію про випадок насильства в журналі (електронній базі даних), повідомляє про нього директору закладу освіти.
- Бере участь в розборі випадку, розмовляє з учасниками, батьками, працівниками закладу освіти.
- Організовує роботу комісії з розбору випадку.

ДИРЕКТОР, А ЗА ВІДСУТНОСТІ –ЗАСТУПНИК ДИРЕКТОРА:

- Розглядає повідомлення про насильство, скарги і заяви учнів, батьків, працівників закладу освіти в зв'язку з насильством.
- Забезпечує проведення розбору кожного випадку насильства.
- Залежно від ситуації, характеру і наслідків випадку: а) проводить бесіду з учасниками насильства, батьками; б) доручає провести розбір випадку класному керівнику, відповідальному заступнику або спеціальній комісії або ради з профілактики та розглядає їх висновки та рекомендації; в) приймає рішення про виховні та дисциплінарні заходи щодо кривдника; г) негайно інформує вищий орган управління освітою, правоохоронні органи про виявлений випадок булінгу, випадок насильства, що спричинило тяжкі наслідки для потерпілого, випадок, пов'язаний з сексуальним насильством.

КОМІСІЯ З РОЗБОРУ ВИПАДКУ НАСИЛЬСТВА:

- Члени комісії розмовляють з постраждалим, кривдником, свідками, батьками, працівниками закладу освіти, аналізують стан учасників, ситуацію в цілому та її наслідки, дають рекомендації з надання допомоги учасникам та прийняття виховних, дисциплінарних та профілактичних заходів. Роблять висновок щодо кваліфікації випадку булінгу.

5. Надання допомоги, виховні та дисциплінарні заходи, завершення випадку**КЛАСНИЙ КЕРІВНИК:**

- Спостерігає за станом учасників насильства, розмовляє з ними, їхніми батьками; за необхідності надання допомоги учасникам залучає психолога, соціального педагога, уповноваженого з прав дитини.
- Здійснює виховні заходи, інформує відповідального заступника директора про результати цих заходів і наданої допомоги.
- Проводить (за необхідності спільно з психологом, соціальним педагогом, уповноваженим з прав дитини) обговорення випадку, роз'яснювальну та профілактичну роботу в класі (групі).

ПСИХОЛОГ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ:

- Оцінює психологічний стан потерпілого, кривдника, свідків, надає їм психологічну допомогу.
- Консультує класного керівника, інших учителів і працівників закладу освіти з тактики поведінки щодо учасників насильства і проведення роз'яснювальної та профілактичної роботи в класі і в закладі освіти в цілому.
- За потреби самостійно або спільно з класним керівником або відповідальним заступником директора організує обговорення випадку чи профілактичну бесіду з класом.
- Консультує батьків, за наявності показань рекомендує звернутися по психологічну, медичну і соціальну допомогу до інших установ.
- Здійснює моніторинг психологічного стану учасників, інших учнів класу, за необхідності проводить консультування, організує тренінги, розмовляє з батьками.

СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ:

- Координує надання допомоги учням різними фахівцями (психологом, соціальним працівником, медичним працівником, юристом тощо) і службами, взаємодіє з батьками учнів та інформує про надану допомогу класного керівника і відповідального заступника директора.

УПОВНОВАЖЕНИЙ З ПРАВ ДИТИНИ:

- Здійснює заходи щодо захисту прав учнів (постраждалого, кривдника, свідків), за необхідності залучає для цього різні організації, правоохоронні органи, інформує про вжиті заходи батьків учнів, класного керівника, відповідального заступника, директора закладу освіти.

ЗАСТУПНИК ДИРЕКТОРА, ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА НАПРЯМОК ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ:

- Контролює надання допомоги учасникам насильства і прийняття щодо них виховних і дисциплінарних заходів та інформує про це директора закладу освіти.
- Інформує кривдника (і його батьків) про вжиті щодо нього дисциплінарні заходи.
- Реєструє здійснені заходи (допомога, виховні та дисциплінарні) за кожним випадком насильства в журналі (електронній базі даних) і інформує директора закладу освіти.
- Готує подання на працівників закладу освіти, які вчинили насильницькі дії щодо учнів.

ДИРЕКТОР:

- Забезпечує надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги всім учасникам насильства.

- Забезпечує реалізацію виховних і дисциплінарних заходів стосовно учасників насильства.
- Забезпечує проведення моніторингу виявлення, реєстрації та реагування на всі випадки насильства.

3.5 ЗАЛУЧЕННЯ УЧНІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

Конфлікти між учнями відбуваються щодня у всіх, навіть найбільш згуртованих колективах. Втручання вчителя або іншого працівника закладу освіти необхідне, аби зупинити бійку чи знущання. Але не завжди дорослому вдається примирити сторони; конфлікти повторюються знову, знущання тривають. Часто самі учні можуть припинити конфлікт і примирити сторони набагато ефективніше, ніж дорослі. Для цього учням потрібна допомога і підтримка з боку педагогів і адміністрації закладу освіти, а також спеціальні вміння і знання технології примирення.²¹

У деяких школах набули поширення служби примирення (медіації)²², що побудовані надіяльності спеціально підготовлених посередників (медіаторів), які допомагають сторонам конфлікту розібратися у причині сутички і помиритися. Під час декількох зустрічей за участю медіаторів змінюються стосунки між кривдником і жертвою: від взаємного відчуження і навіть ненависті й злоби поступово приходять до розуміння одне одного. Кожна зі сторін конфлікту проходить кілька етапів розуміння себе, протилежної сторони (почуттів, станів, мотивів дій) і усвідомлення наслідків насильства для себе та інших. Після цього сторони беруть на себе відповідальність за зміну ситуації і знаходять шляхи для примирення.

Служба примирення може бути створена з ініціативи учнів, їхніх батьків, вчителів, але її повноваження повинні бути закріплені рішенням керівництва закладу в спеціальному положенні про таку службу. Зазвичай, службу примирення курують заступник директора з виховної роботи, соціальний педагог чи практичний психолог.

Зразок положення про службу примирення (медіації) в закладі освіти наведено у [Додатку 4.9](#)

21 Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід уповноваження. Посібник / Коваль Р., Горлова А., Нікітчук А., Микитюк О., Ліхоліт Ю. – К.: Видавець Захаренко В.О., 2009. – 168 с.

22 Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2018. – 174 с.

3.6 ЗАЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

Класний керівник або будь-який інший учитель, помітивши, що учень відчуває себе в класі некомфортно або поводить себе неадекватно (скутий, сором'язливий, чогось боїться або, навпаки, агресивний, запальний, задержуватий), повинен повідомити про це батькам і обговорити з ними, як допомогти дитині ліпше адаптуватися в навчальному колективі. У розмові з батьками необхідно домовитися про спільні дії з подолання сором'язливості або зниження агресивності у дитини, виявити причини такої поведінки.

Однак потрібно врахувати, що батьки, навіть знаючи про проблеми дітей, не завжди самі можуть їм допомогти. У замкнених, боязких, нетовариських дітей часто такі ж батьки; так само як у активних дітей, які претендують на лідерство і домінування, батькимають саме ці якості. Дехто з батьків не бажає визнавати недоліки виховання своїх дітей і в усьому звинувачує інших дітей та заклад освіти. У таких випадках основна робота зі зміни поведінки учня лягає на вчителя і психолога школи або училища. Проте, багатьох батьків можна залучити у союзники з профілактики та протидії насильству: активно беручи участь в житті навчального закладу, допомагаючи в організації різних заходів, батьки, як правило, позитивно впливають на поведінку дітей.

Батьки мають право своєчасно та в повному обсязі отримувати інформацію про поведінку дитину, скоєні нею або щодо неї насильницькі дії та їх наслідки, заходи, вжиті працівниками закладу освіти.

Тому класний керівник, керівництво школи або училища зобов'язані інформувати про те, що трапилось як батьків учня, який постраждав від насильства, так і батьків кривдника.

Ухвалюючи рішення поінформувати батьків про те, що сталося, потрібно пам'ятати, що батьки як потерпілого, так і кривдника можуть покарати дитину за провини або за те, що вона не змогла постояти за себе. Це тільки погіршить ситуацію і спричинить ще більшу агресію у дітей (кривдник буде діяти більш витончено, погрожуючи постраждалому розправою, якщо він ще раз поскаржиться) або депресію і страх (потерпілий буде ще більш деморалізований від покарання за те, що трапилось і від усвідомлення того, що його ніхто не підтримує і не захищає).

Батьки потерпілого і кривдника можуть прийти в школу з наміром самим розібратися в ситуації і поговорити з дітьми. Якщо батьки постраждалого почнуть звинувачувати кривдника і погрожувати йому, а батьки кривдника будуть звинувачувати в усьому потерпілого, це створить додаткову перешкоду для примирення. Тому, повідомляючи батькам про інцидент, класний керівник повинен відразу ж запропонувати план дій, щоб не допустити нових конфліктів. В деяких випадках, коли подія не має серйозних наслідків, заклад освіти може впоратися самостійно, не залучаючи батьків.

Обговорювати те, що сталося з батьками потерпілого і кривдника потрібно окремо, звертаючи увагу на дії сторін і їх наслідки, а не намагаючись знайти винного. Переходячи на особистості потерпілого і кривдника вчитель повинен якомога спокійніше і неупереджено, уникаючи негативних оцінок, дати характеристику рисам характеру, особливостям поведінки і спілкування учня, навести приклади. **Головне послання батькам:**

- насильству і знущанням немає місця у закладі освіти;
- вчителі, психолог, соціальний педагог готові надати допомогу всім учасникам конфлікту;
- батьки можуть допомогти дитині змінити свою поведінку;
- якщо насильство не припиниться, заклад освіти буде змушений застосувати весь арсенал виховних і дисциплінарних заходів щодо кривдника;
- за вчинення булінгу передбачено адміністративну відповідальність у вигляді штрафу та громадських робіт.

Основну увагу у розмові потрібно приділити тому, як батьки і вчителі, психолог, соціальний педагог можуть працювати з дитиною (кривдником і постраждалим), щоб допомогти йому змінити свою поведінку – припинити знущання, цькування, бійки та інші насильницькі дії, попросити вибачення та помиритися або навчитися вести себе впевненіше і давати відсіч.

Батьків кривдника потрібно застерегти від спроб силою і погрозами домогтися припинення насильницьких дій з боку дитини. Їхнє спільне з учителем завдання – допомогти дитині проаналізувати власну поведінку, зрозуміти справжні мотиви своїх вчинків, поставити себе на місце людини, з якої вона знущається, уявити, що подібне може статися і з нею, прийти до рішення припинити насильство. Завдання батьків скривдженої дитини – надати їй впевненості, подолати страх і допомогти мобілізувати внутрішні ресурси.

Батькам можна запропонувати проконсультуватися з психологом закладу освіти або звернутися до психологічної або соціальної служби для отримання комплексної соціально-психологічної допомоги як для дитини, так і для усієї родини.

Можливо, буде потрібно лише кілька зустрічей і розмов з батьками кривдника і потерпілого, щоб припинити знущання, або, якщо ситуація не покращується, обговорити перехід дитини до іншого клас. Батьків також потрібно попередити про заходи, які заклад освіти зобов'язаний здійснити, якщо насильство і знущання повторюється: повідомлення в органи Національної поліції, притягнення до відповідальності кривдника та його батьків.

4. ДОДАТКИ

4.1 РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ ТА БУЛІНГУ

Позитивний соціально-психологічний клімат в закладі освіти – найважливіший елемент профілактики насильства. Його вважають позитивним, якщо всі учасники освітнього процесу відчувають себе в безпеці, залученими у життя колективу, демонструють позитивну поведінку і взаємодію.

У закладі освіти з позитивним соціально-психологічним кліматом:

- керівництво і педагогічний колектив систематично здійснюють заходи для підтримки позитивних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу;
- схвалюють і заохочують індивідуальні відмінності та самобутність;
- освітній процес та позаурочна робота побудовані за принципом інклюзивності;
- не допускають дискримінації учнів, вчителів та інших працівників закладу за будь-якою ознакою;
- стосунки між усіма учасниками освітнього процесу – учнями, педагогами та іншими співробітниками, керівництвом закладу і батьками – базуються на принципах поваги, відкритості і довіри;
- використовують активні форми навчання та інтерактивні методики, які передбачають дискусію, відкрите обговорення, прийняття різних точок зору;
- учнів підтримують і мотивують були прикладом позитивної поведінки для інших;
- заохочують учнів і батьків брати участь в розробці та ухваленні рішень, які стосуються діяльності закладу освіти;
- заходи з попередження насильства, безпеки, фізичного і психологічного здоров'я та благополуччя учнів охоплюють всі аспекти освітнього процесу і життя закладу освіти;
- проблеми, які виникають, в тому числі випадки насильства, не приховують, а відкрито обговорюють, щодо кожного випадку вживають заходів, допомогу надають як тим, хто зазнав насильства, так і свідкам та самим кривдникам.

Вивчення та результати аналізу соціально-психологічного клімату в закладі освіти допомагають визначити проблемні місця і напрямки роботи для гармонізації стосунків. Зазвичай, такий аналіз проводить практичний психолог закладу освіти, соціальний педагог або зовнішній експерт, використовуючи різні методи. Одним з найбільш зручних та поширених методів збору інформації є анкетування. Анкетування всіх учасників освітнього процесу треба проводити анонімно. До його початку учасникам необхідно пояснити,

з якою метою його проводять, а після аналізу анкет – повідомити про отримані результати і про те, як вони будуть використані для поліпшення соціально-психологічного клімату і профілактики насильства.

АНКЕТУВАННЯ УЧНІВ

Під час аналізу клімату в закладі освіти доцільно передбачити та включити в анкету для учнів питання, що дозволяють з'ясувати:

- клас або групу (паралель), де навчається дитина, її стать, рідну мову, тривалість навчання у цьому закладі освіти;
- загальне ставлення до закладу освіти;
- оцінку власної приналежності до закладу освіти, участі в заходах;
- причини відчуття дискомфорту в закладі освіти або неприйняття з боку учнів чи вчителів;
- причини неучасті в яких-небудь заходах, пропуску занять, небажання відвідувати заклад освіти;
- ставлення інших учнів і причини, через які до дитини ставляться інакше, ніж до інших;
- ставлення педагогічних та інших працівників закладу освіти до дитини і причини, через які до неї ставляться інакше, ніж до інших;
- чи застосовують правила закладу освіти однаково до всіх учнів і причини, через які це відбувається не завжди;
- чи схвалюють у закладі освіти різноманіття – чи однаково ставляться учні і педагоги до хлопчиків і дівчат, представників різних національностей, осіб різної релігійної приналежності, осіб з інвалідністю, різним рівнем достатку тощо;
- чи відчуває дитина себе в безпеці в закладі освіти, по дорозі до нього і додому;
- чи є у закладі освіти правила поведінки й реагування на випадки дискримінації та насильства (система інформування, реєстрації, розбору та вжиття заходів), і як їх застосовують;
- чи стикалася дитина з насильством (фізичним, психологічним, сексуальним, гендерним, вимаганням, булінгом, кібербулінгом) в ролі потерпілого (з боку учнів або працівників закладу освіти), спостерігача чи захисника або сама здійснювала насильницькі дії;
- поширеність різних форм і видів насильства в закладі освіти;
- приміщення закладу освіти та частини його території, де найчастіше трапляються випадки насильства;
- як учні оцінюють дієвість заходів для запобігання та реагування на випадки насильства.

Учням можна запропонувати вибрати і відзначити в анкеті причини відчуття дискомфорту в закладі освіти, неучасті у заходах, пропуску занять, особливого ставлення педагогів та інших учнів, серед яких можуть бути: стать, етнічне походження, національність, рідна мова, релігійна приналежність, успішність (низькі або високі оцінки), зовнішність, рівень добробуту сім'ї, наявність інвалідності або захворювання, гендерна ідентичність тощо.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У питаннях про випадки зіткнення з насильством, якщо дитина зазнала насильства, була свідком або сама здійснювала такі дії, потрібно зазначити часовий період, коли це відбувалося (за останній місяць або три місяці), уточнити, як часто це відбувалося (один-два рази за весь період, щотижня, кілька разів за тиждень, щодня, ніколи).

Щоб зрозуміти мотиви дій дитини, яка зіткнулася з насильством, необхідно поставити питання, що дозволяють з'ясувати, **що саме вона робила** (пропускала заняття, аби уникнути насильства чи булінгу; повідомила батькам, вчителю; звернулася по допомогу до друзів та інших учнів), **або не робила** (нікому не повідомила про насильство, не намагалася розборонити учасників конфлікту) **і чому** (вважала, що це її не стосується; боялася; не була упевнена, що зможе допомогти чи змінити ситуацію на ліпше).

Необхідно також запитати про дії вчителів, інших працівників і керівництва закладу освіти в ситуації насильства, та про думку учнів щодо ефективності таких дій.

АНКЕТУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Під час опитування працівників і керівництва закладу освіти потрібно з'ясувати:

- статус опитуваного: керівник, вчитель, соціальний педагог, допоміжний або технічний персонал;
- чи відчувають учні (на думку працівника) і сам працівник себе комфортно і в безпеці в закладі освіти;
- причини відчуття дискомфорту учнів (на думку працівника) і самого працівника;
- чи застосовують правила закладу освіти однаково до всіх учнів і працівників, і з яких причин це відбувається не завжди;
- стиль спілкування: а) між працівниками, учнями і їх батьками; б) в середовищі працівників; в) між керівництвом закладу освіти та її працівниками, учнями і їх батьками;
- чи однаково ставляться учні, працівники й керівництво до учнів – хлопчиків і дівчат та працівників – чоловіків і жінок, представників різних національностей та різної релігійної приналежності, осіб з інвалідністю, різним рівнем добробуту тощо;
- поширеність різних форм і видів насильства в закладі освіти;
- чи вважає керівництво закладу освіти, сам працівник і його колеги, учні та їхні батьки протидію насильству і дискримінації пріоритетним завданням;
- чи володіє керівництво закладу освіти, сам працівник і його колеги, учні та їхні батьки необхідними знаннями та навичками для ефективної протидії насильству, чи потрібне навчання з цих питань;
- чи користується заклад освіти підтримкою з боку вищого органу управління освітою для протидії насильству, і в чому полягає така підтримка;
- до яких заходів вдається керівництво і працівники закладу освіти для запобігання насильству, як їх розробляють і чи є вони дієвими;
- які виховні та дисциплінарні заходи застосовують щодо учасників насильства, хто надає їм допомогу і яку, чи є ці заходи та допомога ефективними;

- чи залучають до надання допомоги учасникам насильства фахівців різних служб (соціальної, психологічної, охорони здоров'я) представників правоохоронних органів і громадських організацій;
- наскільки активною є позиція самих учнів – чи намагаються вони припинити прояви насильства, чи захищають і підтримують постраждалих, залишаються бездіяльними або потурають порушникам дисципліни і кривдникам.

Щоб дізнатися думку працівників закладу про заходи з протидії насильству і ступінь їхньої реалізації («впроваджені», «в стадії розробки», «відсутні») працівникам можна запропонувати перелік можливих заходів (наявність поста охорони, політики щодо насильства, правил поведінки, алгоритмів дій, системи повідомлення та реєстрації випадків насильства; навчання персоналу, залучення батьків; планові заняття з формування в учнів особистісних і соціальних життєвих навичок тощо).

Важливо також уточнити, чи розробляють ці заходи колегіально із залученням соціального педагога, психолога, соціального працівника, вчителів, допоміжного та технічного персоналу, учнів та їхніх батьків, або керівництво визначає їх директивно.

АНКЕТУВАННЯ БАТЬКІВ

Анкета для опитування батьків має містити питання, які дозволяють з'ясувати:

- клас, в якому навчається дитина, її стать, рідну мову, як довго вона проживає в місті/країні та навчається у цьому закладі освіти;
- загальне ставлення дитини і батьків до закладу освіти;
- чи відчуває дитина себе (на думку батьків) в безпеці в закладі освіти, по дорозі до нього і додому;
- з яких причин дитина відчуває дискомфорт в закладі освіти або неприйняття з боку учнів або вчителів;
- причини неучасті дитини у певних заходах, пропуску занять, небажання відвідувати заклад освіти;
- ставлення інших учнів закладу освіти до дитини і причини, через які до неї ставляться не так, як до інших;
- ставлення вчителів, працівників закладу освіти до дитини і причини, через які до неї ставляться не так, як до інших;
- чи справедливо застосовують правила закладу освіти щодо дитини і з яких причин це відбувається не завжди;
- чи однаково ставляться учні, працівники та керівництво до учнів – хлопчиків і дівчат та працівників – чоловіків і жінок, представників різних національностей або різної релігійної приналежності, осіб з інвалідністю, людей з різним рівнем добробуту тощо;
- чи стикалася дитина з насильством (фізичним, психологічним, сексуальним, гендерним, вимаганням, булінгом, кібербулінгом) в ролі потерпілого (з боку учнів або працівників закладу освіти), спостерігача чи захисника, сама здійснювала насильницькі дії чи схилилася до цього інших;

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

- приміщення закладу освіти та частини його території, де найчастіше дитина може стикатися з насильством;
- чи вважають працівники і керівництво закладу освіти, учні та самі батьки протидію насильству і дискримінації пріоритетним завданням;
- як реагують на повідомлення про випадки насильства (від учнів і їхніх батьків) керівництво і працівники закладу освіти (ігнорують їх, проводять розслідування, вживають заходів);
- яких заходів вживає керівництво і працівники закладу освіти для запобігання насильству, і чи є вони дієвими;
- яку психологічну та іншу допомогу надають учням, які зіткнулися з насильством (зазнали насильства, стали свідком) або вчинили насильницькі дії; чи є ефективною надана допомога;
- чи залучають батьків до розробки і реалізації заходів з протидії насильству;
- чи володіють працівники і керівництво закладу освіти, учні та самі батьки необхідними знаннями та навичками для ефективною протидії насильству;
- чи проводять для батьків і учнів навчальні заходи з протидії насильству.

Всі анкети (для учнів, працівників закладу освіти, батьків) повинні містити короткі та чіткі роз'яснення того, що мається на увазі під фізичним, психологічним, сексуальним, гендерним насильством, вимаганням, булінгом і кібербулінгом, а також дискримінацією за різними ознаками.

Для зручності і простоти заповнення, більшість питань анкети має бути закритого типу, тобто пропонувати вибір відповідей зі списку. Чим простіше заповнювати анкету, тим більше людей погодиться і зможуть заповнити її у повному обсязі. Наприкінці анкети можна запропонувати опитуваним поділитися своїми пропозиціями щодо поліпшення ситуації в закладі освіти для запобігання випадкам насильства.

4.2 ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ УЧНІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ.²³

Відповідно до вимог чинного законодавства України, заклад освіти приймає і навчає всіх дітей та підлітків, незалежно від їхнього ВІЛ-статусу, а для зарахування до закладу освіти не вимагає проходження обстеження на ВІЛ.

Заклад освіти не має права відмовити у прийомі на роботу або звільнити співробітника, який має ВІЛ. Заклади освіти не мають права вимагати від своїх працівників довідки про наявність або відсутність ВІЛ-інфекції. Періодичні медичні огляди не повинні включати обов'язкове обстеження на ВІЛ, яке за законом може проводитися тільки добровільно.

Людина з ВІЛ може бути прийнята на роботу до закладу освіти на загальних засадах, оскільки вона не становить небезпеки для інших під час навчання, роботи або іншої спільної діяльності. Наявність ВІЛ-інфекції у дитини, дорослого або у їхніх близьких родичів (у випадку з дітьми – в їхніх батьків та законних представників) не може бути підставою для відмови від навчання та роботи в закладі освіти, а також відрахування.

Інформування керівництва та персоналу, в тому числі медичного працівника закладу освіти, про наявність ВІЛ-інфекції може бути тільки добровільним. У такому випадку батьки або законні представники дитини і сама дитина мають бути впевнені в тому, що розкриття ВІЛ-статусу не викличе негативного ставлення співробітників, інших учнів і їхніх батьків.

У разі, якщо керівнику закладу освіти стало відомо про ВІЛ-позитивний статус будь-якого співробітника або учня, необхідно поговорити з цим співробітником, учнем, його батьками, обговорити ситуацію, що склалася, і запропонувати допомогу у виробленні спільної тактики подальшої поведінки. Під час бесіди необхідно обговорити питання соціально-психологічної підтримки, яку можуть надати в закладі освіти, питання оптимального навчального або трудового навантаження, режиму і форми навчання або роботи, питання збереження конфіденційності та дотримання універсальних заходів безпеки і профілактики поширення ВІЛ.

Керівництво закладу освіти має вжити всіх можливих заходів, щоб не допустити подальшого розголошення ВІЛ-статусу співробітника або того, хто навчається, під час переходу на роботу або навчання в інший заклад освіти, якщо співробітник, або учень і його батьки

23 Практичні рекомендації з питань реалізації політики щодо ВІЛ-інфекції в системі освіти України: інф.-метод. посіб. / автори-упоряд.: О. В. Єресько, С. С. Фіцайло, О. Г. Єщенко на ін. - К. : Освіта, 2013

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

чи законні представники в силу різних причин (в тому числі через розкриття ВІЛ-статусу) ухвалюють таке рішення.

Якщо у закладі освіти поширюють чутки або стало відомо про ВІЛ-статус будь-кого з учнів або працівників, необхідно вжити невідкладних заходів для попередження та недопущення проявів дискримінації та насильства.

У таких випадках керівництву необхідно зробити все можливе для того, щоб припинити поширення чуток і провести з усіма співробітниками, учнями і батьками роз'яснювальну бесіду про те, що:

- інформація про учня або співробітника, який живе ВІЛ, може бути недостовірною;
- непотрібно створювати ажітаж довкола людини, у якої можливо є ВІЛ-інфекція, зважаючи на епідеміологічну ситуацію в країні, регіоні та місті, можна припустити, що серед самих невдоволених співробітників, батьків учнів, їхніх колег та друзів можуть виявитися люди, які живуть з ВІЛ;
- розпитувати «підозрюваних» учнів та їхніх батьків, співробітників про ВІЛ-статус, вимагати від них розголошення ВІЛ-статусу протизаконно і неприпустимо.

ПАМ'ЯТАЙТЕ

- ВІЛ передається тільки трьома шляхами: через інфіковану кров, через статевий контакт та від ВІЛ-інфікованої матері до дитини під час вагітності, пологів та грудного вигодовування. Поза людським організмом ВІЛ швидко втрачає життєздатність та гине. Вірус руйнується під час висихання, а також під час нагрівання й обробки будь-яким дезінфікувальним засобом, в тому числі спиртом, перекисом водню, йодом.
- Присутність у закладі освіти людини з ВІЛ не становить небезпеки для інших, оскільки вірус не передається повітряно-крапельним шляхом, під час використання спільного посуду, через їжу та напої, під час спільного користування туалетом, душовою, басейном, під час рукостискання, обіймів, щоденного спілкування, спільної роботи, навчання, занять спортом тощо.
- У закладі освіти мають дотримуватися універсальних заходів безпеки для недопущення інфікування на ВІЛ та інші інфекції, які передаються через кров.
- Концентрація вірусу в слині, поті, сльозах ВІЛ-інфікованої людини (якщо вони не мають видимих ознак крові), є дуже малою для зараження; передача вірусу неможлива під час розмови, чихання, кашлю, поцілунку. З цієї ж причини не відбувається передачі вірусу під час користування спільним посудом, столовими приборами та іншими побутовими предметами.
- Неушкоджена шкіра є природнім непереборним бар'єром для вірусу. Тому шкірні контакти під час рукостискання, обіймів, спільних занять спортом, рухливих ігор, не несуть ризику передачі ВІЛ.

УНІВЕРСАЛЬНІ ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ

Для недопущення поширення інфекцій, які передаються через кров (віруси гепатитів В і С, ВІЛ тощо) у закладах освіти необхідно дотримуватися універсальних заходів безпеки. Головне завдання цих заходів – унеможливити контакт з чужою кров'ю, яка може виявитися інфікованою. Всіх співробітників закладу освіти і здобувачів освіти необхідно ознайомити з універсальними запобіжними заходами і навчити дотримуватися алгоритмів дій під час надання першої допомоги.

Універсальні запобіжні заходи передбачають:

- регулярне і ретельне миття рук;
- обережне поводження з колючо-ріжучими предметами під час їх використання і зберігання;
- використання засобів індивідуального захисту (медичних рукавичок) для максимально можливого виключення контакту з чужою кров'ю при наданні першої допомоги під час кровотеч, порізів, саден, травм;
- максимальне скорочення часу контакту з чужою кров'ю способом негайного промивання проточною водою ділянки шкірного покриву або слизової, на які потрапила чужа кров;
- забезпечення закладу освіти аптечками першої допомоги;
- безпечну утилізацію використаних під час надання першої допомоги засобів індивідуального захисту і належну обробку (із застосуванням дезинфікувальних засобів) забруднених кров'ю предметів, обладнання, меблів, одягу та ін.

АЛГОРИТМ ДІЙ ПРИ НАДАННІ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ

Для надання першої допомоги учням і співробітникам закладу освіти під час травм і нещасних випадків потрібно залучати медичних працівників закладу, а за необхідності – викликати швидку допомогу.

За надання першої допомоги під час порізів, носових кровотеч і в інших ситуаціях, коли можливе попадання крові травмованої людини (учня або співробітника) на шкірні покриви або слизові оболонки іншої людини, необхідно дотримуватися універсальних запобіжних заходів.

Здорова шкіра є природним захистом від збудників хвороб, в тому числі від ВІЛ. Однак на шкірі можуть бути садна, подряпини, ранки, через які за певних обставин можливе проникнення інфекцій, в тому числі ВІЛ і вірусів гепатитів В і С.

ВІЛ дуже нестійкий у зовнішньому середовищі і руйнується під впливом дезинфікувальних засобів і етилового спирту. Повне і своєчасне дотримання простих і доступних універсальних запобіжних заходів знижує ймовірність інфікування ВІЛ і вірусами гепатитів В і С практично до нуля.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Алгоритм дотримання універсальних запобіжних заходів під час надання першої допомоги передбачає:

«Аварійні» ситуації	Дії*
У випадку, якщо чужа кров потрапила на слизову поверхню очей, носа і рота**	<ul style="list-style-type: none"> ● Ротову порожнину промити великою кількістю води. ● Слизову оболонку носа і очі рясно промити водою (не терти).
У випадку, якщо чужа кров потрапила на неушкоджену шкіру	<ul style="list-style-type: none"> ● Обмити водою з милом. ● Не терти місце, на яке потрапила кров.
У випадку, якщо чужа кров потрапила на ушкоджену шкіру (садна, подряпини, рана)**	<ul style="list-style-type: none"> ● Обмити водою з милом. ● Не терти місце, на яке потрапила кров. ● Обробити рану розчином хлоргексидину і змастити краї рани розчином йоду. ● Накласти на ушкоджене місце пов'язку чи лейкопластир.
У разі порізів і уколів колючо-ріжучими предметами (голка, ніж, ножиці), які могли містити на своїй поверхні чужу кров**	<ul style="list-style-type: none"> ● негайно промити ушкоджене місце великою кількістю проточної води з милом. ● Не терти рану. ● Обробити рану розчином хлоргексидину і змастити краї рани розчином йоду. ● Накласти на ушкоджене місце пов'язку чи лейкопластир.
У випадку, якщо кров потрапила на одяг	<ul style="list-style-type: none"> ● Забруднений одяг зняти, шкіру під одягом ретельно промити проточною водою з милом. ● Забруднений кров'ю одяг упаковати в щільний поліетиленовий пакет і ретельно його зав'язати. ● Забруднений одяг випрати засобом для прання, просушити і обов'язково пропрасувати.
У випадку, якщо кров потрапила на стіни, меблі, предмети довкола	<ul style="list-style-type: none"> ● Забруднену поверхню змочити дезінфікувальним засобом і протерти тканинною серветкою, змоченою в мийному дезінфікувальному засобі. ● Потім обмити поверхню великою кількістю води.

- * *Всі маніпуляції необхідно виконувати в одноразових рукавичках, після зняття рукавичок руки вмити проточною водою з милом.*
- ** *У разі попадання чужої крові на слизову оболонку очей, носа і рота, на пошкоджену шкіру (зі свіжими саднами, подряпинами, ранками), а також в разі порізів і уколів колючо-ріжучими предметами потерпілому необхідна консультація лікаря-інфекціоніста для вирішення питання про призначення медикаментозної профілактики гемоконтактних інфекцій (ВІЛ, вірусні гепатити тощо). Ефективність такої профілактики зберігається тільки в тому випадку, якщо вона починається протягом перших 72 годин з моменту настання «аварійної» ситуації.*

4.3 ЗРАЗОК СТРУКТУРИ ДОКУМЕНТУ «ПОЛІТИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ»

- 1.** Мета документу: засвідчити прихильність керівництва, педагогічного колективу, всіх працівників закладу освіти, учнів та батьків створити безпечне, вільне від дискримінації та насильства, інклюзивне та доброзичливе до всіх учасників освітнього процесу середовище, яке сприяє успішному навчанню і роботі.
- 2.** Визначення понять насильства і дискримінації, його видів і форм прояву.
- 3.** Відповідальність та порядок дій всіх учасників освітнього процесу для запобігання, виявлення та повідомлення, обліку та реагування на випадки насильства і дискримінації, надання допомоги і підтримки всім учасникам випадку насильства.
- 4.** Відповідальність всіх учасників освітнього процесу за прояви насильства і дискримінації за будь-якою ознакою.
- 5.** Зобов'язання керівництва освітнього закладу інформувати всіх учасників освітнього процесу про політику закладу освіти щодо попередження та протидії насильству.
- 6.** Комплекс заходів, які здійснюються у закладі освіти для створення позитивного соціально-психологічного клімату та недопущення насильства, включаючи реалізацію навчальних програм, педагогічних підходів і виховних практик, підготовку вчителів та інших працівників з питань профілактики насильства і реагування на його випадки, інформування батьків та залучення їх до заходів з попередження насильства.

4.4 ЗРАЗОК ПЛАНУ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВА ТА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

План заходів закладу загальної середньої освіти № _____

з попередження насильства та булінгу (цькування) в _____ навчальному році

№	Заходи	Терміни виконання	Відповідальний
Нормативно-правове та інформаційне забезпечення попередження насильства та булінгу			
1	Підготовка наказу «Про попередження насильства та булінгу в закладі освіти».	Останній тиждень серпня	Директор
2	Підготовка наказу «Про порядок дій працівників закладу освіти у разі виявлення випадку насильства в закладі освіти».	Перший тиждень вересня	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
3	Нарада з питань профілактики насильства за участю всіх категорій працівників: <ul style="list-style-type: none"> • педагогічного персоналу; • допоміжного персоналу; • технічного персоналу. 	Вересень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
4	Обговорення та прийняття правил поведінки в класах, оформлення правил у вигляді наочного стенду.	Вересень	Класні керівники, старости класів
5	Організація механізмів звернення та встановлення інформаційних скриньок для повідомлень про випадки насильства.	Вересень	Психолог, класні керівники
6	Створення (або оновлення) розділу про профілактику насильства і розміщення нормативних документів на сайті школи.	Вересень	Відповідальний за роботу сайту школи

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

7	Підготовка письмового документу з посиланням на нормативні документи з профілактики насильства в освітньому середовищі для педагогів.	Жовтень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству освітньому середовищі для педагогів
8	Підготовка методичних рекомендацій для педагогів: <ul style="list-style-type: none"> • з вивчення учнівського колективу; • з розпізнавання ознак різних видів насильства. 	Жовтень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
9	Оформлення тематичного стенду.	Жовтень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
10	Підготовка тематичних буклетів з попередження насильства за участю старшокласників.	Листопад	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству, учнівське самоврядування
11	Перевірка інформаційної доступності правил поведінки та нормативних документів з профілактики насильства.	Листопад	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству, учнівське самоврядування
12	Тематичний захід/акція учнів початкової, середньої та старшої школи.	Грудень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики насильства

13	Виступ на загальношкільних батьківських зборах з повідомленням про заходи з профілактики насильства в учнівському колективі та порядок реагування.	Лютий	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
14	Інші заходи		
Робота з вчителями та іншими працівниками закладу освіти			
15	Проведення навчальних семінарів для вчителів щодо запобігання насильства, порядку та заходів реагування.	Осінні канікули	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
16	Інструктивні наради з питань профілактики насильства з допоміжним та технічним персоналом.	Листопад	Директор, заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики насильства
17	Тренінг для вчителів щодо запобігання гендерному насильству в закладі освіти.	Зимові канікули	Психолог, залучені фахівці
18	Співбесіда з класними керівниками за результатами діагностики класного колективу.	За результатами кожної чверті	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству, психолог, класні керівники
19	Консультування класних керівників психологом, соціальним педагогом з проблемних ситуацій.	Впродовж навчального року	Психолог, соціальний педагог
Робота з учнями			
21	Проведення тренінгів для старшокласників з розвитку навичок спілкування та мирного вирішення конфліктів.	Впродовж року	Психолог

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

22	Імітаційна гра для молодших школярів (1-4-й класи) «Якщо тебе ображають».	Жовтень	Класні керівники
23	Тиждень толерантності.	Листопад	Учнівське самоврядування, класні керівники
24	День відкритих дверей у шкільного психолога.	Листопад	Психолог
25	Імітаційна гра для учнів середніх і старших класів «Розкажи про насильство».	Грудень	Учнівське самоврядування, класні керівники
26	Конкурс плакатів проти насильства.	Березень	Учнівське самоврядування, заступник директора з виховної роботи
27	Відкриття шкільної служби медіації.	Березень	Психолог, медіатор (працівник закладу освіти зі спеціальною підготовкою)
Робота з батьками			
28	Тематичні загальношкільні батьківські збори.	Жовтень	Директор
29	Підготовка пам'ятки для батьків про порядок реагування та способи повідомлення про випадки насильства щодо дітей, заходи захисту та надання допомоги дітям.	Жовтень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
31	Тематичні батьківські збори в класах.	Грудень	Класні керівники
32	Проведення консультацій психолога з питань взаємин батьків з дітьми.	Впродовж року	Психолог, класні керівники

33	Консультації батьків щодо захисту прав та інтересів дітей.	1 раз на місяць	Уповноважений з прав дитини закладу освіти (за наявності)
Моніторинг життєдіяльності закладу освіти			
34	Самооцінка закладу освіти за показниками безпеки, комфортності, інклюзивності.	2 рази на рік	Адміністрація школи, колектив закладу
35	Анонімне анкетування учнів 5-11-го класів про випадки насильства у школі.	Грудень	Психолог
36	Анкетування батьків про безпеку в закладі освіти.	Грудень	Класні керівники
37	Діагностика стосунків у закладі освіти. Анкетування учнів та вчителів.	Лютий	Психолог, соціальний педагог
38	Аналіз інформації з журналу обліку випадків насильства.	Щомісяця	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству
39	Підготовка звіту про виконання заходів з профілактики насильства.	Травень-червень	Заступник директора, відповідальний за напрямок профілактики та протидії насильству

4.5 ЗРАЗОК ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНИХ СЕМІНАРІВ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ, ПЕДАГОГІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

ЗРАЗОК

Програма 4-годинного семінару для керівників закладів освіти з питань запобігання насильству та реагування на його випадки

Організатор семінару:

Орган управління освітою, який курує діяльність закладів освіти, обласний інститут післядипломної педагогічної освіти або заклад неперервної освіти.

Цілі семінару:

Поінформувати керівників закладів освіти про проблему насильства в закладах освіти, сформувати у них готовність і мотивацію до ефективних управлінських рішень і організаційних дій для його запобігання.

План проведення семінару та зміст основних питань

1.1. Вступ (20 хв.)

Відкриття семінару. Вступне слово організаторів семінару.

Представлення мети семінару та регламенту роботи, знайомство учасників.

1.2. Перший модуль (1 год 30 хв.)

Насильство і його вплив на життя закладу освіти

Насильство і його види, нехтування основними потребами дитини (підлітка). Масштаби поширення насильства в освітньому середовищі. Причини і чинники насильства. Ознаки прояву насильства до дитини (підлітка) і нехтування його потребами. Наслідки насильства, його вплив на соціально-психологічний клімат закладу освіти, безпеку і здоров'я учнів, якість освітнього процесу. Моделювання ситуацій, що викликають насильство.

Організаційно-управлінські заходи щодо запобігання насильства і реагування на його прояви

Загальношкільний підхід до профілактики насильства. Обов'язкові компоненти: забезпечення безпеки в приміщеннях і на території навчального закладу, підтримка позитивного соціально-психологічного клімату, наявність системи повідомлення про випадки насильства, його виявлення, припинення та надання допомоги постраждалим, моніторингу ситуації в закладі освіти і ефективності заходів, що вживають. Рекомендації щодо розробки нормативно-правових документів, що регламентують питання створення безпечного і сприятливого освітнього середовища, профілактики насильства і реагування на його випадки. Політика освітнього закладу стосовно насильства, механізми її реалізації. Доповнення до правил поведінки і правил внутрішнього трудового розпорядку з метою профілактики та недопущення насильства.

Перерва (20 хв.)

1.3. Другий модуль (1 год 30 хв.)

Дії і відповідальність керівництва освітнього закладу щодо профілактики насильства і реагування на його випадки.

Роль керівництва закладу у створенні безпечного і сприятливого освітнього середовища, позитивного соціально-психологічного клімату. Персональна відповідальність директора закладу освіти за життя і здоров'я, дотримання прав і свобод учнів і працівників.

Посадові обов'язки керівника та його заступників для створення ефективної системи з профілактики насильства і реагування на його випадки у закладі освіти. Ухвалення управлінських рішень і координація дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського співтовариства, батьківської громадськості, фахівців служб супроводу, допоміжного та технічного персоналу щодо запобігання випадків насильства в закладі освіти.

Реалізація заходів щодо запобігання, виявлення і реагування на випадки насильства.

Алгоритми дій учасників освітнього процесу з метою виявлення і реагування на випадки насильства. Підготовка співробітників для попередження конфліктів і випадків, пов'язаних з насильством. Комплексна робота з учнями та батьками. Взаємодія з вищими органами системи управління освіти і спеціальними службами (національна поліція, медичні заклади, швидка допомоги) у випадку насильства.

Підсумки роботи семінару (20 хв.)

Отримання зворотного зв'язку від учасників семінару та його оцінка.

ЗРАЗОК

Програма 4-годинного семінару для навчання педагогів закладів освіти з питань запобігання насильству та реагування на його випадки

Організатор семінару:

Орган управління освітою, який курує діяльність закладів освіти, обласний інститут післядипломної педагогічної освіти або заклад неперервної освіти.

Мета семінару:

Інформувати педагогічних працівників закладів освіти про проблему насильства в освітньому середовищі, розкрити їхню роль у попередженні насильства і наданні допомоги учасникам конфліктної ситуації та сформуванню готовності і мотивацію до ефективних дій для його запобігання.

2. План проведення семінару та зміст основних питань

1.1. Вступ (20 хв.)

Відкриття семінару. Вступне слово організаторів семінару.

Представлення мети семінару та регламенту роботи, знайомство учасників.

1.2. Перший модуль (1 год 30 хв.)

Насильство і його вплив на життя закладу освіти

Насильство і його види, нехтування основними потребами дитини (підлітка). Масштаби поширення насильства в освітньому середовищі. Причини і чинники насильства. Наслідки насильства, його вплив на соціально-психологічний клімат закладу освіти, безпеку і здоров'я учнів, якість освітнього процесу. Моделювання ситуацій, що викликають насильство.

Організаційно-управлінські заходи з попередження насильства

Загальношкільний підхід до профілактики насильства. Обов'язкові компоненти: забезпечення безпеки в приміщеннях і на території навчального закладу, підтримка позитивного соціально-психологічного клімату, наявність системи повідомлення про випадки насильства, його виявлення, припинення та надання допомоги постраждалим, моніторингу ситуації в закладі освіти і ефективності заходів, що вживають. Рекомендації щодо розробки нормативно-правових документів, що регламентують питання створення безпечного і сприятливого освітнього середовища, профілактики насильства і реагування на його випадки. Політика освітнього закладу стосовно насильства, механізми її реалізації. Доповнення до правил поведінки і правил внутрішнього трудового розпорядку з метою профілактики та недопущення насильства.

Освітні заходи з попередження насильства

Реалізація освітніх програм і позанавчальних заходів, що сприяють формуванню в учнів життєвих навичок для розвитку і підтримки здорових міжособистісних стосунків без насильства і дискримінації. Залучення учнів і батьків до планування і реалізації заходів щодо поліпшення соціально-психологічного клімату в закладі освіти та профілактики насильства; проведення інформаційно-просвітницької роботи.

Перерва (20 хв.)

1.3. Другий модуль (1 год 30 хв.)

Дії педагога щодо запобігання насильства і реагування на його випадки

Посадові обов'язки викладача, класного керівника в контексті профілактики насильства і реагування на його випадки, алгоритми дій з виявлення і припинення насильства, розбору і реєстрації випадку, надання допомоги учасникам та ужиття виховних і дисциплінарних заходів.

Формування позитивного клімату в класі (групі), навчального середовища, що враховує потреби, інтереси і права кожного учня, включаючи учнів з особливими освітніми потребами,

особливостями розвитку. Розпізнавання учнів, схильних до агресивної поведінки, раннє виявлення міжособистісних конфліктів. Своєчасне надання допомоги і підтримки учням для запобігання насильства та зниження його наслідків. Взаємодія з батьками учнів, психологом, соціальним педагогом та іншими працівниками закладу освіти.

Удосконалення професійних навичок і поведінки педагога

Недопущення будь-яких проявів насильства (фізичного, психологічного, сексуального, гендерного) щодо учнів і працівників навчального закладу, в тому числі дискримінаційних висловлювань і дій за ознаками етнічного походження, національності, мови, громадянства, релігійної приналежності, соціально-економічного положення, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, наявності інвалідності або захворювання чи за будь-якою іншою ознакою.

Навички конструктивного спілкування та взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, запобігання агресивній поведінці і проявів насильства. Формування асертивної поведінки, використання методів позитивного виховання і підтримки дисципліни.

Моделювання поведінки педагога в ситуації зіткнення з передумовами насильства і його проявом, а також дій щодо зниження його наслідків.

Підсумки роботи семінару (20 хв.)

Отримання зворотного зв'язку від учасників семінару та його оцінка.

4.6 ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ПИТАНЬ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА БАТЬКІВСЬКИХ ЗБОРАХ

1. Загальне уявлення про насильство, його види та форми прояву

- Фізичне і психологічне насильство, дискримінація: як виявити та протидіяти.
- Здирство, булінг і кібербулінг: як виявити та протидіяти.
- Гендерне і сексуальне насильство: як виявити та протидіяти.
- Нехтування основними потребами дитини (підлітка) і як цього не допустити.
- Насильство вдома та в закладі освіти.
- Наслідки насильства, його вплив на психічне і фізичне здоров'я, соціалізацію та навчання дитини (підлітка).
- Причини й чинники насильства. Моделювання ситуацій, що викликають насильство.

2. Протидія насильству в закладі освіти

- Політика закладу освіти щодо насильства, роль батьків в її реалізації.
- Правила поведінки учнів і працівників навчального закладу.
- Створення та підтримка безпечного і психологічно комфортного середовища у закладі освіти.

3. Виховання дитини (підлітка)

- Стилі сімейного виховання і їхній вплив на розвиток, формування характеру, соціалізацію дитини (підлітка) і успіхи в навчанні.
- Як любити дитину (підлітка).
- Як критикувати дитину (підлітка) і не приклеювати ярлики.
- Як навчити дитину правилам спілкування і взаємодії.
- Як навчити дитину (підлітка) керувати почуттями та емоціями.
- Як поговорити з дитиною (підлітком) про шкільне життя.
- Як допомогти дитині (підлітку) у виборі друзів.
- Як будувати і підтримувати стосунки з однолітками.
- Як реагувати на насильство і вести себе в конфліктних ситуаціях.
- Як допомогти дитині (підлітку) стати впевненішою.
- Статеве виховання: сексуальні та репродуктивні права, розвиток і підтримка здорових взаємин.

* *Теми для обговорення з батьками обирають відповідно до віку учнів. Залежно від цього одні й ті ж запитання можна розглядати в різному обсязі й контексті.*

4. Виявлення негараздів і допомога дитині (підлітку) в конфліктній ситуації

- Ознаки насильства щодо дитини (підлітка) і агресивної поведінки.
- Як допомогти дитині, учасниці конфліктної ситуації, дитині, яка зазнала насильства та яка вчинила насильство.

- Дії батьків у разі вчинення насильства щодо дитини (підлітка) або порушення її прав у закладі освіти.
- Куди можна звернутися по допомогу дитині (підлітку), яка зазнала насильства або в разі порушення її прав.
- Батьківський досвід профілактики насильства і допомоги дітям (підліткам), які зазнали чи стали свідками з насильства.

4.8 ЗРАЗОК ПОЛОЖЕННЯ ПРО СЛУЖБУ ПРИМИРЕННЯ (МЕДІАЦІЇ) В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

1. Загальні положення

Служба примирення є добровільним об'єднанням учнів, батьків і педагогів закладу освіти.

2. Цілі і завдання служби примирення

2.1. Цілі служби примирення:

- поширення серед учнів, батьків і педагогів методів ненасильницького врегулювання конфліктів;
- надання допомоги учням, батькам і педагогам у вирішенні конфліктних ситуацій на основі принципів відновлюваної медіації.

2.2. Завданнями служби примирення є:

- навчати учнів ненасильницьким методам врегулювання конфліктів;
- інформувати учнів, батьків і педагогів про принципи і цінності відновлюваної медіації;
- розробити і реалізувати програм примирення та порозуміння для учасників конфліктних ситуацій.

3. Принципи діяльності служби примирення

3.1. Діяльність служби примирення заснована на таких принципах:

- 1) принцип добровільності, що передбачає як добровільну участь учнів у роботі служби, так і добровільну згоду сторін, залучених у конфлікт, на участь у програмі примирення;
- 2) принцип конфіденційності, який передбачає нерозголошення працівниками служби відомостей, отриманих під час реалізації програми примирення, за винятком випадків, коли в результаті насильницьких дій виникла загроза життю або здоров'ю потерпілого;
- 3) принцип нейтральності, який забороняє працівникам служби примирення приймати сторону одного з учасників конфлікту. Нейтральність передбачає, що служба примирення не з'ясовує, хто винен в конфліктній ситуації, а допомагає конфліктуючим сторонам самостійно знайти з неї вихід.

4. Порядок формування служби примирення

4.1. До роботи в службі примирення можуть залучатися учні старших класів (старших курсів), які пройшли навчання методики реалізації програм примирення.

4.2. Участь неповнолітніх учнів у діяльності служби примирення як ведучих зустрічей з примирення (медіаторів) можлива за згодою їхніх батьків.

4.3. Керівником служби може бути соціальний педагог, психолог або інший

педагогічний працівник закладу освіти, який пройшов навчання методики реалізації програм примирення. Керівника служби призначають наказом директора закладу освіти.

5. Порядок роботи служби примирення

- 5.1. Служба примирення може отримувати інформацію про конфлікти і випадки насильства від учнів, батьків, педагогів, адміністрації закладу освіти, членів служби примирення.
- 5.2. Після розгляду повідомлення про конфлікт або випадок насильства служба примирення приймає рішення про можливість (або неможливість) реалізації програми примирення. За потреби, про ухвалене рішення інформують керівництво закладу освіти.
- 5.3. Програма примирення починається після отримання згоди сторін конфлікту на участь в ній і згоди класного керівника, якщо сторони конфлікту – учні початкової школи.
- 5.4. У складних ситуаціях (наприклад, якщо в результаті конфлікту завдано матеріальних збитків, серед учасників конфлікту є дорослі) керівник служби примирення бере участь в реалізації програми примирення і проводить переговори з батьками і працівниками закладу освіти.
- 5.5. Служба примирення самостійно визначає терміни та етапи проведення кожної програми примирення.
- 5.6. Якщо в ході програми примирення сторони конфлікту досягають згоди, це рішення фіксують у письмовому договорі примирення або усній угоді.
- 5.7. Служба примирення не несе відповідальність за виконання сторонами зобов'язань, взятих на себе за договором примирення, але може організувати додаткову зустріч сторін для обговорення причин невиконання зобов'язань і подальших кроків з вирішення конфліктної ситуації.
- 5.8. Служба примирення інформує учасників програми про можливості отримання допомоги психолога, соціального педагога закладу освіти і фахівців психологічних та соціальних служб.
- 5.9. Діяльність служб примирення документується у формі запису в журналі обліку програм примирення і звітів про їхнє виконання.
- 5.10. Керівник служби примирення здійснює моніторинг реалізованих програм і забезпечує підготовку і супервізію медіаторів.

6. Організація діяльності служби примирення

- 6.1. Адміністрація закладу освіти надає службі примирення приміщення для проведення зустрічей працівників служби і програм примирення, а також необхідне для діяльності служби обладнання, оргтехніку, канцелярське приладдя та засоби зв'язку.
- 6.2. Адміністрація закладу освіти допомагає інформувати учнів, батьків і педагогів про діяльність служби примирення.
- 6.3. Служба примирення в рамках своєї діяльності взаємодіє з адміністрацією, психологом, соціальним педагогом, учителями та іншими працівниками закладу освіти.
- 6.4. Керівник і працівники служби примирення регулярно (раз на чверть) обговорюють з адміністрацією закладу освіти роботу служби задля вдосконалення і поліпшення взаємодії з педагогами, психологом, соціальним педагогом та іншими працівниками.

7. Заключні положення

- 7.1. Це Положення набирає чинності з моменту затвердження.
- 7.2. Зміни до цього Положення вносяться директором закладу освіти за пропозицією служби примирення або органів учнівського самоврядування.

5. КОРИСНІ РЕСУРСИ

- Національна дитяча «гаряча лінія» **116 111** або **0 800 500 225** (з 12.00 до 16.00);
- Гаряча телефонна лінія щодо булінгу **116 000**;
- Гаряча лінія з питань запобігання насильству **116 123** або **0 800 500 335**;
- Уповноважений Верховної Ради з прав людини **0 800 50 17 20**;
- Уповноважений Президента України з прав дитини **044 255 76 75**;
- Центр надання безоплатної правової допомоги **0 800 213 103**;
- Національна поліція України **102**.

Сайт Міністерства освіти і науки України, тематичний блок «Протидія булінгу»
mon.gov.ua/ua/tag/protidiya-bulingu

Он-лайн курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти». Міністерство освіти і науки України, «Prometheus», Міжнародний фонд «Відродження»
https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about

Он-лайн курс «Недискримінаційний підхід в навчанні». ГО «Студена» спільно зі студією онлайн-освіти EdEra
<https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about>

Он-лайн курс «Протидія шкільному насильству». ТОВ «Всеосвіта»
<https://vseosvita.ua/course/protydiia-shkilnomu-nasyilstvu-1.html>

Освітній електронний курс «Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе» / Андрєєнкова В. Л., Левченко К. Б., Матвійчук М. М.
http://course.la-strada.org.ua/story_html5.html

Сайт Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)
www.stopbullying.com.ua

Проект U-Report від UNICEF. Як подолати булінг, на думку молоді.
<https://ukraine.ureport.in/story/390/>

6. ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Законодавчі та нормативні акти

- Конвенція ООН про права дитини
- Сімейний кодекс України
- Цивільний кодекс України
- Кримінальний Кодекс України
- Закон України «Про охорону дитинства»
- Закон України «Про освіту»
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми, сім'ями та молоддю»
- Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»
- Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть із ВІЛ»
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 530-р «Про затвердження Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку»
- Лист МОН № 1/9–269 від 23.04.19 року «Щодо розроблення статуту закладу загальної середньої освіти»
- Лист МОН України №790 від 29.12.2018р. «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та булінгу»

Література

- Ілюзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. Hope and Home for Children, 2016.
- Нова українська школа: простір здоров'я. Збереження та зміцнення здоров'я у закладах загальної середньої освіти. Результати освітнього компоненту Проекту МОЗ-ВООЗ «Неінфекційні захворювання: профілактика та зміцнення здоров'я в Україні», 2019.

- Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010.
- Практичні рекомендації з питань реалізації політики щодо ВІЛ-інфекції в системі освіти України: інф.-метод. посіб. / автори-упоряд.: О.В.Єресько, С.С. Фіцайло, О.Г.Єщенко та ін. – К.: Освіта, 2013.
- Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. – К.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019.
- Соловйова О.Д., Дубровська Є.В. – Методичні рекомендації «Організація роботи з розв'язання проблем насильства у загальноосвітніх навчальних закладах». – Київ-2016. ВГО «Жіночий консорціум України».
- Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді». Моногр. / О. М. Балакірєва, Т. В. Бондар та ін.: наук. ред. О. М. Балакірєва: ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – 127 с.
- Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівна-рівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2018.
- Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта – гендерний вимір 2021».
- ЦюманТ. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. ЦюманТ. П. – К. 2018.
- Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід уповноваження. Посібник / Коваль Р., Горлова А., Нікітчук А., Микитюк О., Ліхоліт Ю. – К.: Видавець Захаренко В.О., 2009. – 168 с.
- Безопасность в школе. Информационный ресурс сайта Министерства образования и науки Эстонии. <https://www.hm.ee/ru/meropriyatiya/bazovoe-osnovnoe-i-srednee-obrazovanie/bezopasnost-v-shkole>
- Доклад независимого эксперта для проведения исследования ООН по вопросу о насилии в отношении детей. 2006. http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_ru.pdf
- Европейская хартия для демократических школ без насилия. Совет Европы, 2004.
- Искоренение телесных наказаний детей. Вопросы и ответы. Программа «Строительство Европы для детей и вместе с детьми», Совет Европы, 2008.
- Кравцова М.М. Дети-изгои. Психологическая работа с проблемой. – (Психолог в школе). – М., 2005.

- Обучение, поддержка и защита учащихся и работников образования, живущих с ВИЧ или затронутых эпидемией ВИЧ-инфекции. Практические рекомендации по реализации политики в отношении ВИЧ-инфекции в системе образования в странах Восточной Европы и Центральной Азии. ЮНЕСКО, МОТ, 2011.
- Предотвращение насилия в образовательном учреждении. Методическое пособие; под редакцией В. Адэскэлицэ, Р. Жосану, И. Молдовану, Т. Епояна – Кишинэу, ЮНЕСКО, 2017.
- Предотвращение насилия в образовательных учреждениях. Методическое пособие для педагогических работников /Л.А. Глазырина, М.А. Костенко; под ред. Т.А. Епояна. ИИТО ЮНЕСКО, 2015.
- Предотвращение насилия в образовательных организациях. Информационно-методическое пособие для руководителей и педагогических работников образовательных организаций / 2-ое дополненное издание / Л. А. Глазырина, М. А. Костенко, Е. В. Лопуга; под ред. Т. А. Епояна – Барнаул, 2017. – 147 с.
- Рекомендация ЮНЕСКО о воспитании в духе международного взаимопонимания, сотрудничества и мира и воспитания в духе уважения прав человека и основных свобод. ЮНЕСКО, 1974.
- Школа без насилия. Методическое пособие / Под ред. Н. Ю. Синягиной, Т. Ю. Райфшнайдер. – М.: АНО «ЦНПРО», 2015.
<http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214740.pdf>
- A teacher's guide on the prevention of violent extremism. Paris: UNESCO, 2016.
- Centers for Disease Control and Prevention (2012). Parent Engagement: Strategies for Involving Parents in School Health. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services.
- Department of Education and Skills of Ireland (2013). Anti-bullying procedures for primary and post-primary school. <http://www.education.ie/en/PUBlications/Policy-Reports/Anti-Bullying-Procedures-for-Primary-and-Post-Primary-Schools.pdf>
- Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. 2nd edition Council of Europe Publishing, 2011.
- Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. 2nd edition. Council of Europe Publishing. 2011.
- Education sector responses to homophobic bullying. Paris: UNESCO, 2012
- Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) Study: International Report From The 2013/2014 Survey, Health Policy For Children And Adolescents, No. 7. WHO, 2016.
- Manual – Child friendly schools. New York: UNICEF, 2009.
- Out in the open. Education sector responses to violence based on sexual orientation and gender identity/ expression. UNESCO, 2016.
- Positive discipline in the inclusive, learning friendly classroom. A guide for teachers and teacher educators. Paris: UNESCO, 2015.

- School-based violence prevention: a practical handbook. Geneva: World Health Organization; 2019.
- School-based violence prevention: a practical handbook. WHO, 2019.
- School-related gender based violence is preventing the achievements of quality education for all. UNESCO-UNGEI-EFA-GMR, 2015.
- Skills for health. Skills-based health education including life skills: an important component of a child-friendly/health-promoting school. World Health Organization, 2003.
- Stopping Violence in Schools: A Guide for Teachers. Paris, UNESCO, 2011.
- Teaching Respect to All. UNESCO, 2014.
- The Whole School, Whole Community, Whole Child model. Center for Disease Control and Prevention (CDC) <https://www.cdc.gov/healthyschools/wsccl/index.htm>
- UNESCO and UN Women. Global violence on addressing school-related gender-based violence. France: UNESCO, 2016.
- Violence reduction in schools – how to make a difference A handbook. Council of Europe, 2006.
- World Report on Violence and Health. WHO, 2002.
<https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>

Видано Благодійним фондом «Здоров'я жінки і планування сім'ї» за підтримки ІІТО ЮНЕСКО в рамках програми «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті з питань здоров'я»

© IITE UNESCO, 2019

© Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2019
womenhealth.org.ua
info@rhr.org.ua